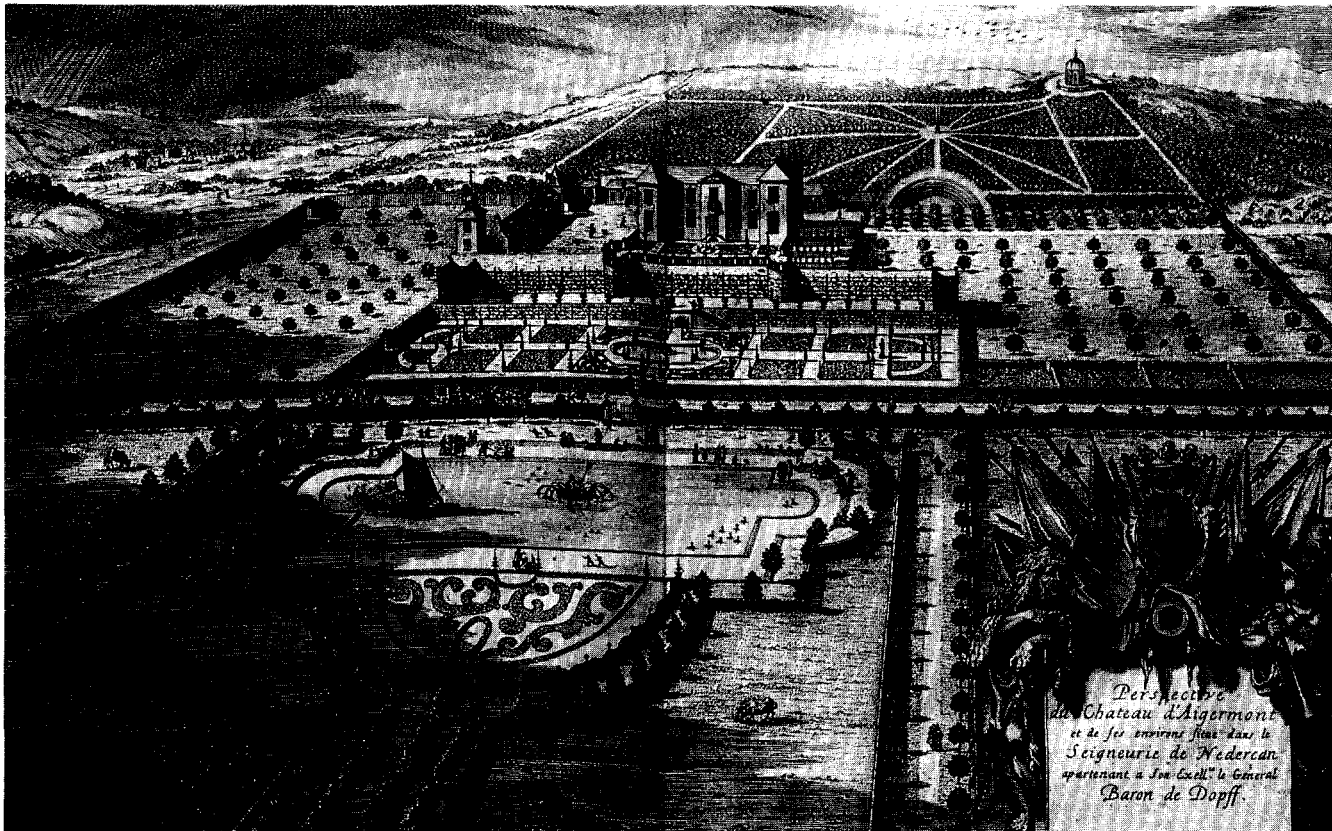

'Natuur, met kunst vereent'

Historisch onderzoek naar de vroeg 18e-eeuwse situatie van de terrastuin van kasteel Neercanne

Klazien Brummel

Afb. 1. 'Perspective du Chateau d'Aigermont et de ses environs situe dans le Seigneurie de Nedercan appartenant a son exell. le general Baron de Dopff'. Door Guill. le Bruyn, 1715. Afkomstig uit Halma, F., Het kasteel van Aigermont en d'omleggende lantstreeken in de heerlijkheit van Nederkan etc.

Inleiding

Maastricht en de omliggende landgoederenzone waren het onderwerp van onderzoek dat vanaf 1987 werd uitgevoerd onder auspiciën van de Technische Universiteit Delft, Faculteit der Bouwkunde (Werkgroep Restauratie) en de gemeente Maastricht. Dit onderzoek maakte deel uit van het *Historische Structuuranalyse Maastricht*, waarin naast genoemde instanties ook de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Rijksuniversiteit Groningen participeerden. De voormalige heerlijkheid Neercanne maakt deel uit van de zogenaamde landgoederenzone rondom Maastricht: het kas-

teel met de siertuin ligt op Nederlands grondgebied en het dorpje Neercanne is na de onafhankelijkheidsstrijd in 1839 toegewezen aan België.

In 1989 werd onder leiding van ir H. C. Knook en drs T. Panhuysen een archeologisch veldonderzoek uitgevoerd onder meer vanwege het voornemen van C. Oostwegel, de huidige gebruiker van het kasteel, de volledige terrastuin te laten restaureren. De resultaten van het archeologische onderzoek zijn zonder meer verrassend.

Ter completering van het onderzoek werd besloten dat de gegevens over de tuin aangevuld zouden moeten worden door middel van een onderzoek naar de bouwgeschiedenis van het kasteel en de tuin. Hiervoor

werd een beroep gedaan op de vakgroep architectuurgeschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Het was drs E. de Jong die de methode voor het historisch onderzoek aandroeg en schrijver dezes begeleid heeft.

Het archiefonderzoek ter plaatse werd begeleid door drs S. E. Minis die nauw betrokken is geweest bij de *Historische Structuuranalyse Maastricht* en drs R. Hacking en drs H. Th. Roosenboom die werkzaam zijn op het Gemeentearchief en het Rijksarchief te Maastricht.

Deze tekst is tot stand gekomen op basis van het verslag dat geschreven werd na een stageperiode van juli tot en met september 1991.

Methode van het historisch onderzoek

De meest bekende informatiebron voor het kasteel en de tuin, is het hofdicht van Halma en de daarin opgenomen gravure van De Bruyn.¹

Het huisarchief van Kasteel Neercanne is na een brand en onzorgvuldige behandeling zeer incompleet achtergebleven. Slechts een tweetal portefeuilles bleek betrekking te hebben op de laat 17e en vroeg 18e-eeuwse periode.² Gelukkig is wel een groot gedeelte van het archief van de rentmeester Johan Overhoff bewaard gebleven.³ Dit archief bood de mogelijkheid om via een indirecte weg meer te weten te komen over de bouw van het kasteel en de aanleg van de tuinen. Het Rijksarchief te Hasselt kwam eveneens in aanmerking als mogelijke vindplaats van archivalia. Hier bleken uiteindelijk nog een aantal stukken betreffende Neercanne te berusten.⁴

Het 18e-eeuwse *Les Delices du Pais de Liège* bevat een beschrijving van het kasteel dat tot op zekere hoogte een aanvulling is op de informatie uit Halmas hofdicht.⁵

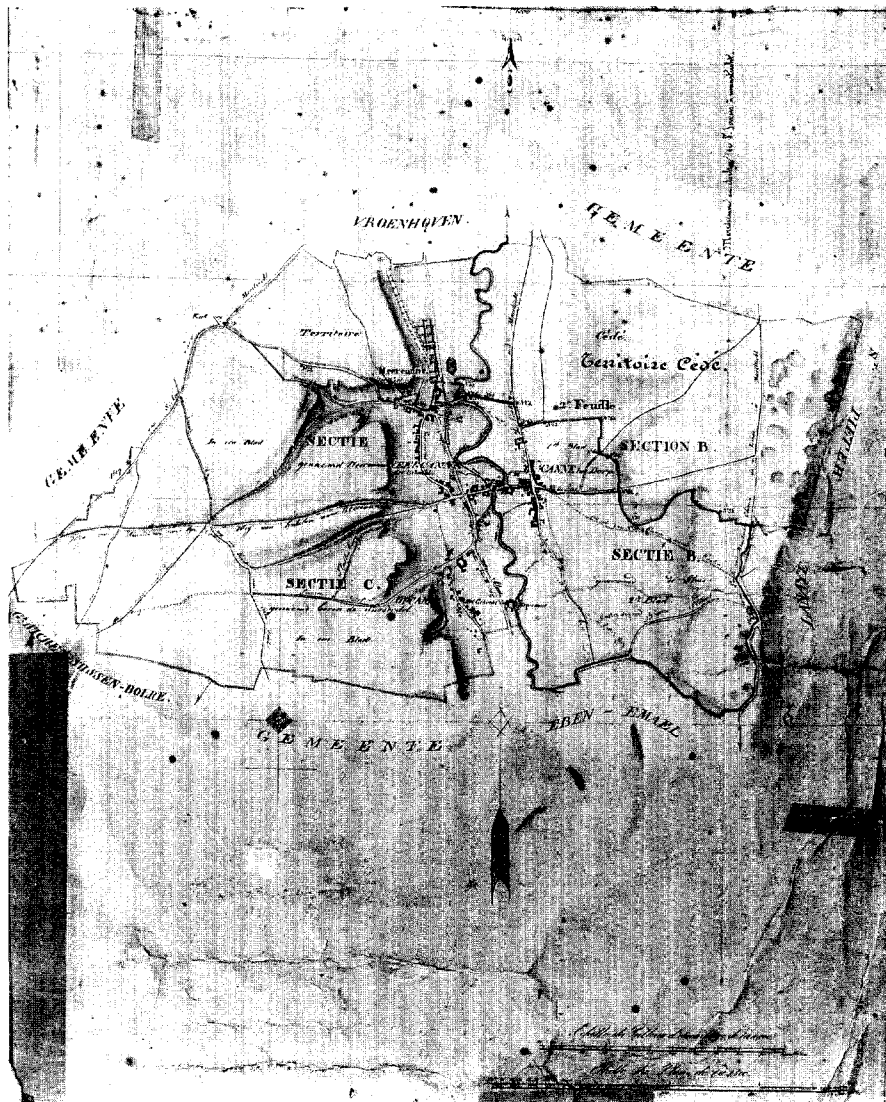
De bovenstaande opsomming van bronnen laat zien dat deze tekst is gebaseerd op nogal heterogeen materiaal: een gedicht met gravure en verschillende archivalia. Bovendien bleek het topografische kaartmateriaal weinig licht te werpen op de details van de organisatie van de siertuin. De oudste weergave van het kasteel en de tuin is de gravure van De Bruyn. Op het kadaaster te Hasselt worden nog een aantal minuutplannen uit circa 1840 bewaard. Hierop is het gehele dorp Neercanne te zien, inclusief het kasteel met de tuinen. Deze kaarten geven een beduidend gedetailleerder beeld van de 19e-eeuwse situatie dan de Nederlandse kadastrale kaart die in dezelfde tijd opgetekend werd. De wegen en weidegronden zijn op het Belgische kaartmateriaal niet alleen in kaart gebracht, maar worden eveneens met name genoemd. Dit kan van pas komen als bepaald moet worden naar welke onderdelen van de heerlijkheid verwezen wordt in de rekeningen uit het rentmeestersarchief.

Het mag dan zo zijn dat iedere bron afzonderlijk te weinig informatie bevat om harde uitspraken te doen over de vroeg 18e-eeuwse situatie van de siertuin, echter wanneer alles bij elkaar gevoegd wordt, inclusief de opgravingsresultaten, levert dit een completer beeld op dan op voorhand verwacht werd.

Van Dopff

Kennismaking met Van Dopff en zijn tijd

In de bekende overzichtswerken van de geschiedenis van Limburg (Alberts⁶ en Batta⁷) wordt Daniël Wolff van Dopff (ca. 1655-1718) maar enige malen ten tonele gevoerd. Meestal is dat naar aanleiding van zijn militair gouverneurschap. Maar zijn naam is ook verbonden aan de theaterge-

Afb. 2. Kadastrale minuutplan nr. 2 grenskaart van de 'commune de Canne, section A dite Neercanne' en 'section B dite Canne', gesigneerd door Jolly, 'ingénieur verificateur de cadastre'. Afkomstig uit het kadaaster te Hasselt. Schaal 1:10.000.

schiedenis van Maastricht en aan de belangrijke versterking van Maastricht: het St. Pietersfort, en aan het lusthof te Neercanne. De indruk die achterblijft is dat hij weliswaar deelnam aan het leven van de stedelijke en militaire elite, maar in de historische overzichtswerken niet wordt gerekend tot de kring van de meer belangrijke families.⁸ Wie was deze man die door zijn verdiensten op militair gebied wist op te klimmen tot de hoogste gelederen van het maatschappelijke leven in de late 17e en vroege 18e eeuw? Met welke middelen onderscheidde de toplaag van de samenleving zich zodat duidelijk werd op welke sport van de maatschappelijke ladder men zich bevond?

Dat Van Dopff een adellijke positie begeerde moge duidelijk zijn uit het feit dat hij de titel Baron voerde hoewel hij daartoe eigenlijk niet gerechtigd was.⁹ Uit een aantal re-

keningen van boekleveranties blijkt ondermeer dat hij zich boeken aanschafte die de Europese adel en hun etiquette als onderwerp hadden.¹⁰

De militaire gouverneur van Maastricht behoorde natuurlijk tot de kern van de bovenlaag, maar al voor dat Van Dopff deze functie mocht vervullen, kocht hij de heerlijkheid Neercanne en identificeerde hij zich met een aristocratische levensstijl. Daarbij kwam dat hij door zijn staat van dienst in aanraking kwam met de Koning-stadhouder, Willem III, en zijn kring.

Omdat Maastricht een brandpunt was in het Europese strijdgewoel verzamelden zich hier in korte tijd veel leden van de Europese adel met hun garnizoenen. Het is bijna ondenkbaar dat hieruit geen invloed op het culturele leven is voortgekomen. Daarnaast bleven de regionale gebruiken evenwel gehandhaafd waarbij de feodale traditie een

eigen omgang met de regio dicteerde. Het land rond de steden werd door zowel de nieuwe als de oude adel bewoond en bewerkt en aan het eind van de 17e, begin 18e eeuw werden in perioden van rust kastelen verbouwd en het landbezit uitgebreid. De organisatie van de samenleving op het land bleef in betrekkelijk oude doen, maar de wijze waarop verbouwingen en uitbreidingen van landgoederen plaatsvonden, verraden schaalvergroting en smaakbeïnvloeding van buitenaf.

Het is een bekend gegeven dat gedurende de 17e en 18e eeuw in toenemende mate geïnvesteerd werd in landbezit.¹¹ De nieuwbouw van lustoorden en verbouwingen aan reeds bestaande buitenplaatsen vertonen onderling verwantschap in de wijze waarop het landschap werd getransformeerd. Hierbij zal wel een zekere hiërarchische orde waarneembaar zijn geweest. Door de grootte en het gebruik van het landgoed is er een onderscheid te maken tussen bijvoorbeeld een buitenplaats aan de Vecht van een stedelijke patriciër, een kasteel in een heerlijkheid en een koninklijke residentie. Van Dopff heeft zich als kind van zijn tijd een landgoed aangemeten en veel geld en

moeite besteed aan de bouw van het landhuis en de transformatie van het omliggende landschap. Omdat het een kasteel binnen een heerlijkheid met diverse privileges betrof, plaatste Van Dopff zich binnen een elite waarvan sommige leden op het land een mini-staatje voerden. Zijn buitenplaats werd zodanig vormgegeven dat het tevens een geschikte residentie kon zijn om de stedelijke elite, en mogelijk koninklijk bezoek, te ontvangen. Zo werd visueel duidelijk gemaakt welke positie Van Dopff innam en in welke kringen hij verkeerde.

Spiegeling

Voor een tastbaar bewijs van de verworven status, het landgoed, zal Van Dopff zich automatisch hebben gericht op voorbeelden uit het verleden die een bepaalde traditie bevestigen. Hij zal daarbij ook aansluiting hebben gezocht bij de meest eigentijdse vertaling van deze traditie. Zo kende het zogenaamde 'ideale buitenleven' al een lange geschiedenis.¹² Het bezit van een villa, een kasteel of een buitenhuis temidden van landerijen is terug te voeren op zowel de middeleeuwse organisatie van het land als ook op het antieke landleven als cultuurideaal.

Zoals eerder opgemerkt, werd gedurende de 17e en 18e eeuw het land rond de steden in toenemende mate in bezit genomen. Nieuw daarbij was een bewuste grootschalige aanwending van de natuur om een lustoord te creëren waar de bezoeker van esthetische en zintuiglijke ervaringen kon genieten.

Er bestonden vele manieren om aan inspirerende voorbeelden te komen als een potentiële bouwheer geïnteresseerd geraakt was in de aanleg van buitenplaatsen en siertuinen. In veel architectuurtraktaten werden buitenplaatsen behandeld, maar er bestonden eveneens gespecialiseerde handboeken voor de aanleg en het onderhoud van sier- en nutstuinen. Veelal gaf de eigenaar van een landgoed opdracht om de, bij uitstek vergankelijke, tuincreatie vast te leggen in vogelvlucht en liet haar bezingen in een hofdicht.¹³ Meermalen kwam het voor dat dit soort hofdichten en gravures onder een groter publiek bekend raakten doordat zij werden verhandeld.

In reisverslagen behoorde een goed aangelegde tuin of ordelijk vormgegeven stad niet alleen ter sprake te komen, maar tevens vergeleken te worden met de situatie in het thuisland. Om de laatstgenoemde gewoonte te illustreren, staat ons een verslag van C. Hop ter beschikking.¹⁴ Hop had in de vroege 18e eeuw samen met Van Dopff een reis met diplomatieke doeleinden ondernomen. Deze reis voerde hen door Duitsland en daar waar Hop het waard vond, werden de geografische situatie, de burchten, de lanenstelsels, de tuinen en de feesten aan verschillende hoven beschreven.¹⁵ Uit de neerslag van zijn reiservaringen valt op te maken dat goedverzorgde lanen en tuinen, evenals fonteinen, golden als bezienswaardigheden. Aangezien Hop ook beschrijvingen gemaakt heeft van officiële ontvangsten en feesten waar hij al dan niet in het gezelschap van Van Dopff aanwezig was geweest, biedt zijn verslag de mogelijkheid om iets te proeven van de sfeer aan de vroege 18e-eeuwse hoven.

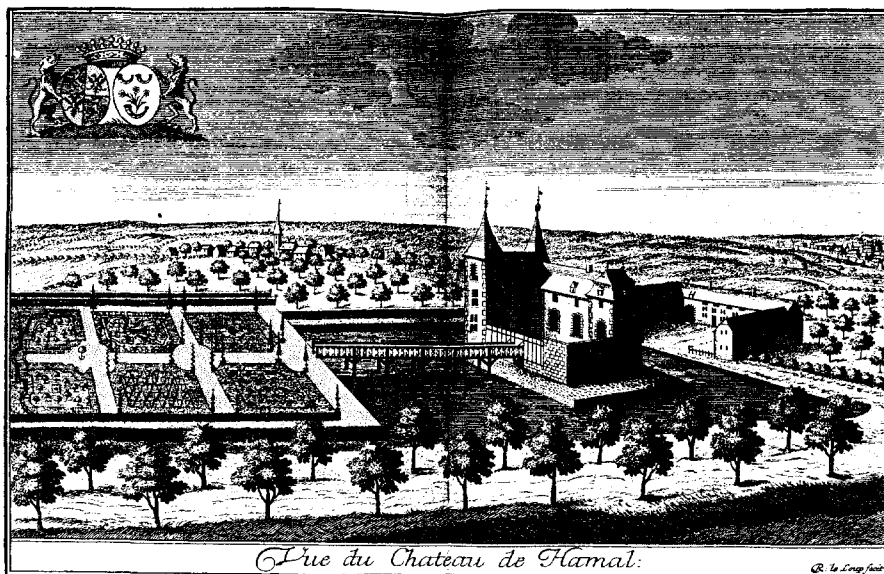
Welke regio men in het Europa uit die dagen ook bereisde, overal sierden kastelen en buitenhuizen het landschap. Elke streek bezat een geografische eigenheid en had zo zijn specifieke kenmerken in de wijze waarop men de bouwkunst uitoefende.

De belangrijkste regionale invloed op Maas-tricht kwam uit het naburige Duitsland en het land rond Luik. Niet alleen vertoont het landschap grote overeenkomsten, ook werden veel handwerkslieden, architecten en beeldhouwers uit deze streken onderling uitgewisseld.¹⁶

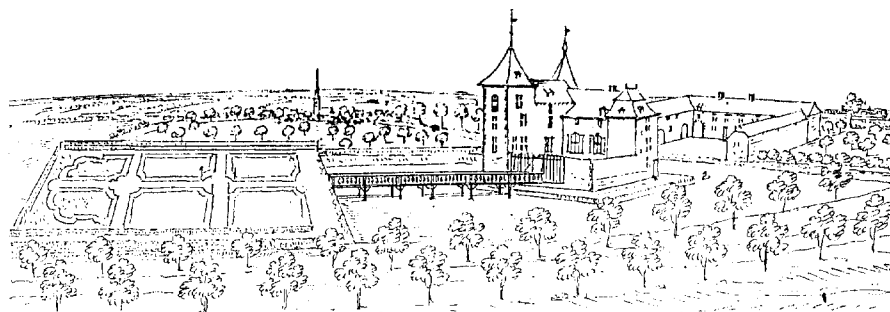
Tussen 1738-1744 werden de vijf delen van *Les Delices du Pais de Liège* uitgegeven.¹⁷ Dit is weliswaar bijna 40 jaar nadat Van Dopff Neercanne liet verbouwen, toch is de verzameling gravures en beschrijvingen een waardevolle momentopname van verschillende kastelen en buitenplaatsen in de nabijheid van Neercanne. De rijkdom van verschillende landstroken werd vastgelegd in talloze reeksen die verschenen onder de

Afb. 3. Kadastrale minuutplan Canne, 1843, opgemeten door Hansen. Afkomstig uit het kadaster te Hasselt. Schaal 1:2500 (détail).

Afb. 4. Chateau Hamal (omg. Tongeren), gravure van R. le Loup, afkomstig uit *Les Delices du Pais de Liege et de la Comte de Namur*, Luik, 1738-1744, Tome IV, part. I.

Afb. 5. Schets van Chateau Hamal door R. le Loup, afkomstig uit *Inventaris van het cultuurbezit in België*, arch. deel 6n2, HE-2.

titel 'Les Delices ...'. Een ander bekend voorbeeld hiervan is *Castella et praetoria nobilium Brabantiae* uit 1696.¹⁸ Hierin komen gravures voor die naar alle waarschijnlijkheid gemaakt zijn door dezelfde De Bruyn die de gravure van Neercanne gemaakt heeft.

Het is niet zo dat men beoogde met deze publicaties alle landhuizen, met of zonder tuin, zo correct mogelijk in beeld te brengen, maar de hierin opgenomen gravures en beschrijvingen waren een wezenlijke bijdrage aan de beeldvorming van een bepaalde landstreek.

De heerlijkheid Neercanne maakte vanzelfsprekend ook deel uit van een bepaalde

landstreek en de regionale invloeden zijn zeker niet onbelangrijk geweest. Maar gezien de positie van Van Dopff mag men aannemen dat hij zich voor de bouw van Neercanne boven-regionaal georiënteerd zal hebben. Alleen al uit het reisverslag van Hop blijkt dat hij bekend moet zijn geweest met belangrijke hofkringen in Europa. Zonder direct de grote voorbeelden te kopiëren, en met bescheiden middelen, kon Van Dopff zich in de eigen regio groots presenteren.

In verband met kasteel Neercanne is een bepaalde traditie het vermelden waard. Deze houdt in dat personen die excelleerden in de krijgskunst vaak in vrede tijd grote

buitenplaatsen met formele tuinen lieten aanleggen. Deze traditie laat zich dan ook sterk verbinden met een thematiek die alles te maken heeft met het verschil tussen oorlogstijd en vrede.¹⁹ Ten tijde van oorlog en strijd werd het land meer dan eens door troepen verwoest en geplunderd en in vrede tijd moest dit alles weer opgebouwd worden. De behaalde zege van een succesvolle verdedigingsoorlog werd onderstreept door middel van prachtige buitenplaatsen en rijk begroeide landerijen. Van een aantal grote strategen is het bekend dat zij op één of andere manier in de iconografie van hun buitenplaatsen de thematiek van oorlog en vrede tot uiting hebben laten komen. Voorbeelden hiervan vinden we bij personen als Johann Maurits graaf van Nassau-Siegen, Koning-stadhouder Willem III, John Churchill, hertog van Marlborough en koning Lodewijk XIV. De geschiedenis in die dagen werd nu eenmaal voor een groot gedeelte bepaald door de krijgsgeschiedenis en ongetwijfeld zullen er veel meer strategen zijn geweest die in vrede tijd grote buitenplaatsen lieten aanleggen en de 'trofee aan de muur hingen'.²⁰ Kasteel Neercanne is hiervan een kleinschalig, maar zeker niet onbeduidend voorbeeld. Met de bouw van het kasteel en de aanleg van een nieuwe tuin die klassicistische geometrische stijkenmerken vertoonde, schaarde Van Dopff zich in de trits strategen die zich een adellijke titel hadden verworven en als blijk van hun succes en status een landgoed hadden aangeschaft. Met de middelen die hem ter beschikking stonden, presenteerde de bouwheer zijn positie op regionaal en nationaal niveau. Dit gebeurde evenwel zoals gezegd zelden door een voorbeeld direct te kopiëren. Het ontwerp moest immers aangepast worden aan de landschappelijke eigenaardigheden, zodat veel afhangt van de inventiviteit van ontwerper, bouwmeester en opdrachtgever.

Navolging; de aankoop van Neercanne

In 1679 kocht Van Dopff de heerlijkheid Neercanne met de bijbehorende rechten en plichten. Neercanne behoorde tot het allodiaal Hof van Luik en Van Dopff moest dan ook een eed afleggen bij de prinsbisschop van Luik waarbij hij beloofde het katholieke geloof van de inwoners te respecteren.²¹ Het dorpje telde ongeveer 280 tot 300 inwoners en had een eigen schepenbank dat Luiks recht sprak. In de eerste helft van de 17e eeuw werd in het dorpje een Heilig grafkapel en een kruisweg gebouwd die beiden onder beheer stonden van de kanniken van het H. Graf van Hoogcruts. Zij richtten eveneens een latijns college op en beheerden de kapel die tot een regionaal bedevaartsoord was geworden.²²

De omgeving van Neercanne had tijdens de belegeringen van Maastricht veel materiële schade opgelopen en het voormalige kasteel was in de loop van de 17e eeuw nagenoeg tot ruïne vervallen. Dit heeft Van Dopff de mogelijkheid gegeven een bijna compleet nieuw kasteel te laten bouwen. In de

nieuwbouw bleef evenwel enig muurwerk van het vorige kasteel bewaard en ook de toegangspoort en de neerhoeve ten zuiden van het kasteel zijn van vroeger datum.

Direct na de aankoop werd een start gemaakt met de bouwwerkzaamheden aan het huis evenals aan de tuinen en de landerijen. De architect van het kasteel en de tuin is niet bekend, hoewel in één van de rekeningen uit 1698 sprake is van een inspectie en 'het maken van plans tot den bouw van Cann' dat werd uitgevoerd door ene mr. Schwaben.²³ Het is heel goed mogelijk dat de grote lijnen van het kasteel en de tuin gelijktijdig, als eenheid, ontworpen zijn en dat de invulling van de perken en dergelijke werd overgelaten aan de hovenier.

Het kasteel en de drie bovenste terrassen moeten in 1699 voor het grootste gedeelte gebouwd en aangelegd zijn geweest. De muren van de terrassen en het huis evenals het leien dak van het huis, etc. werden in dat jaar opgemeten.²⁴ Tevens was men toe aan het opstellen van de onderhoudscontracten en Van Dopff bestelde de inrichting van het interieur.²⁵

Uit het rentmeestersarchief is een vrij compleet beeld te verkrijgen van het uitgavepatroon van Van Dopff. In de rekeningen vanaf 1700 komen regelmatig betalingen voor aan de Hollandse hovenier Creyn Jannes van Dunk die, na de hofmeester, van de vaste werknemers het hoogste loon ontving.²⁶ Sporadisch zijn er rekeningen te vinden van de betaling van gereedschap voor de hovenier en het gaat dan om gieters en

plantenborstels. Wat ook blijkt uit de rekeningen, is dat er op Neercanne wijn en bier werd geproduceerd.²⁷ Er werden bijenkorven aangeschaft, en Van Dopff kocht tevens jachtartikelen en betaalde regelmatig zijn valkeniers. De heerlijkheid Neercanne functioneerde kortom als een economische eenheid. Hiervoor was een goede infrastructuur van groot belang ten einde het kasteel en de landerijen goed bereikbaar te houden. Van Dopff stelde bijvoorbeeld met de eigenaren van de omliggende landerijen een overeenkomst op waarin men tot een regeling voor het onderhoud van de wegen trachtte te komen.²⁸

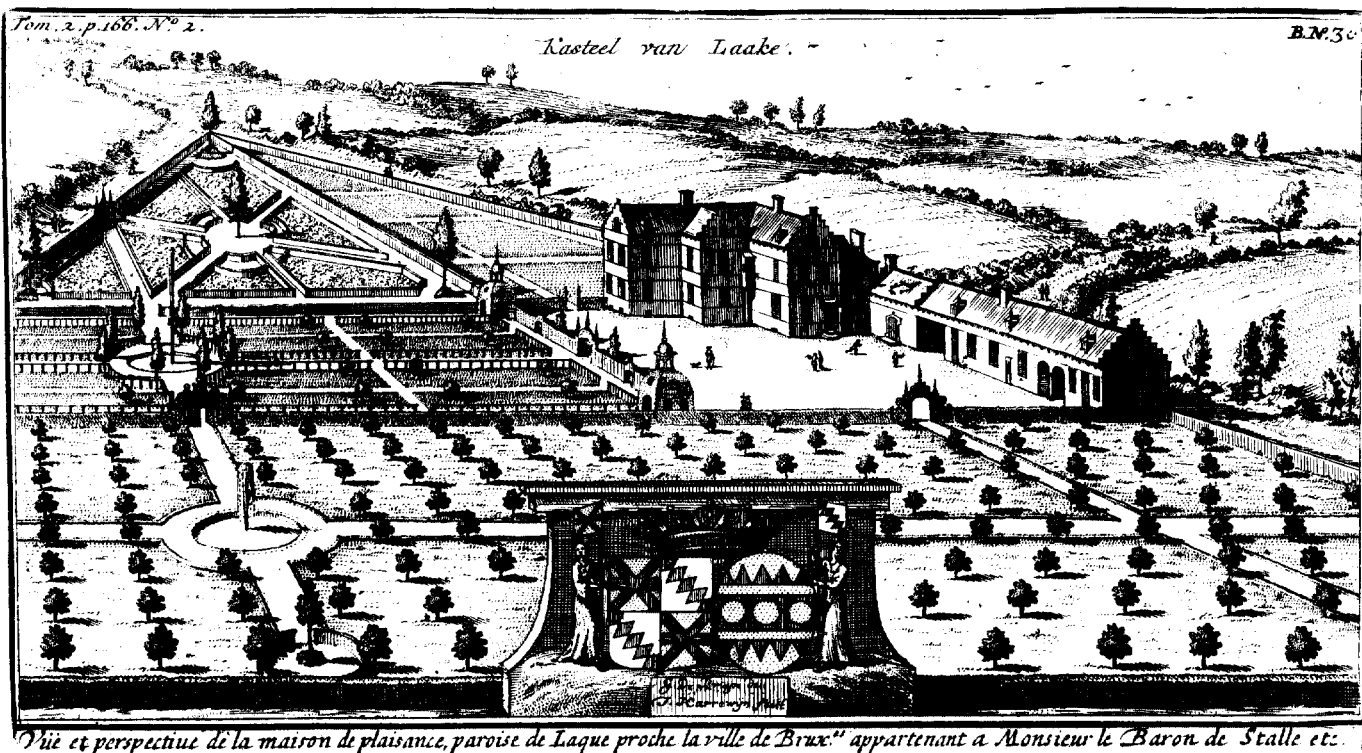
Vanuit Maastricht was de heerlijkheid Neercanne goed bereikbaar via de Cannerweg en de weg ten oosten van Jeker: de weg naar (Maas)Tricht. Deze laatst genoemde weg vormde een rechtstreekse verbinding van het dorpje Kanne, ten zuiden van Neercanne, met het St. Pietersfort. Het is niet ondenkbaar dat deze route vanuit Maastricht voor Van Dopff van grote betekenis is geweest. Het bood hem de mogelijkheid om op theatrale wijze zijn kasteel en landgoed te benaderen. Gedurende de rit door het dal tussen het Maastrichtse St. Pietersfort en Kanne werd immers een mooi uitzicht geboden op het landschap aan de westzijde van de Jeker waarin het lustoord de belangrijkste blikvanger moet zijn geweest.

De aanleg van de siertuin en de boomgaarden geschiedde in etappes. Zo verkreeg Van Dopff pas in 1705 de weidegrond tussen de Cannerweg en de Jeker. Deze dras-

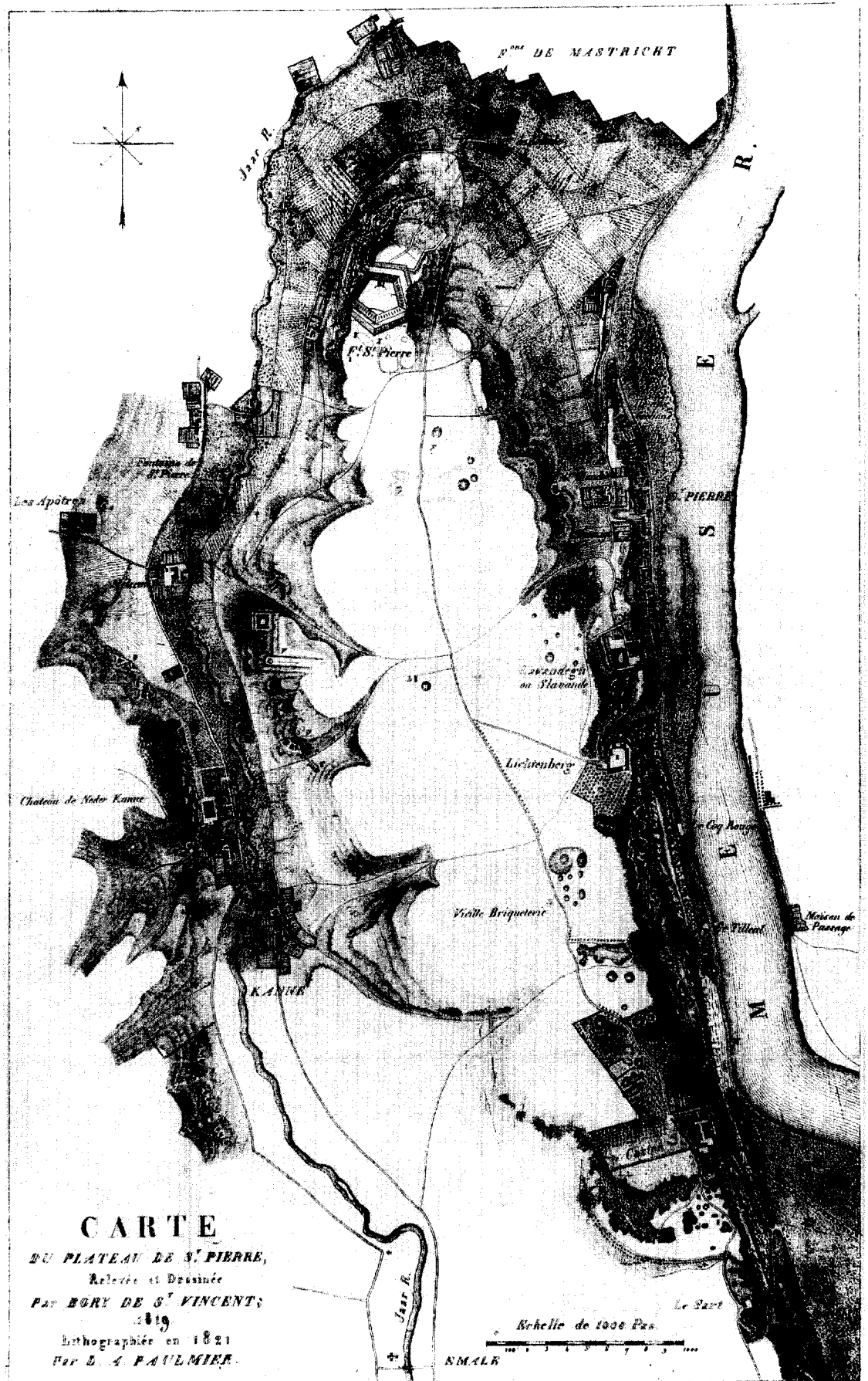
sige grond was voorheen gemeenschappelijke weidegrond waar het vee kon grazen. Om de kasteeltuin uit te kunnen breiden, stond de gemeente Neercanne het gebruiksrecht af aan Van Dopff, op voorwaarde dat de weide ten oosten van de Jeker als grasland in gebruik mocht blijven.²⁹ Het was niet de eerste keer dat Van Dopff het recht kreeg om moeilijk te bebouwen gemeentegrond te ommuren en te bebouwen.³⁰ Vanaf de datum van de aankoop van Neercanne ging Van Dopff gestaag door met de aanschaf van landerijen en langzaam werd het landschap getransformeerd naar een geordend geheel, met als apothecose het kasteel en de siertuin. Toen de heerlijkheid Neercanne een zekere staat van vervolmaking had bereikt, werd het geheel naar goede gewoonte in kaart gebracht, bezongen in een hofdicht en in een vogelvlucht vastgelegd.

De grote opmetingen van het kasteel en de landerijen begonnen in 1713. Deze onderneming kan heel goed onder leiding van een militair ingenieur tot stand zijn gekomen.³¹ De opmeting van het gehele bezit van Van Dopff was niet alleen belangrijk voor het onderhoud en andere bedrijfsmatige doeleinden, maar werd hoogstwaarschijnlijk ook gebruikt voor een representatieve weergave van de heerlijkheid. Zo'n landkaart werd dan op een evenzo representatieve plaats opgehangen, mogelijk in de hal, zodat bezoekers van het kasteel in één oogopslag een overzicht van het landgoed werd gepresenteerd.

In 1714 nodigde Van Dopff vervolgens F.

Afb. 6. Kasteel van Laake, G. d. Bruyn deli., Harrewijn fecit., afkomstig uit: Roy, J. le, *Castella et praetoria nobilium Brabantiae Antwerpen*, 1696.

Afb. 7. Kaart met daarop de routes van het Pietersfort naar Kanne. Lithografie van L.A. Paulmier, 1821. Afkomstig uit het Gemeente Archief Maastricht, inv. kaart 1210. Deze kaart geeft niet de juiste positie van het kasteel weer, maar is wel illustratief voor de routes van Maastricht naar Neercanne en Kanne en voor de landschappelijke situatie.

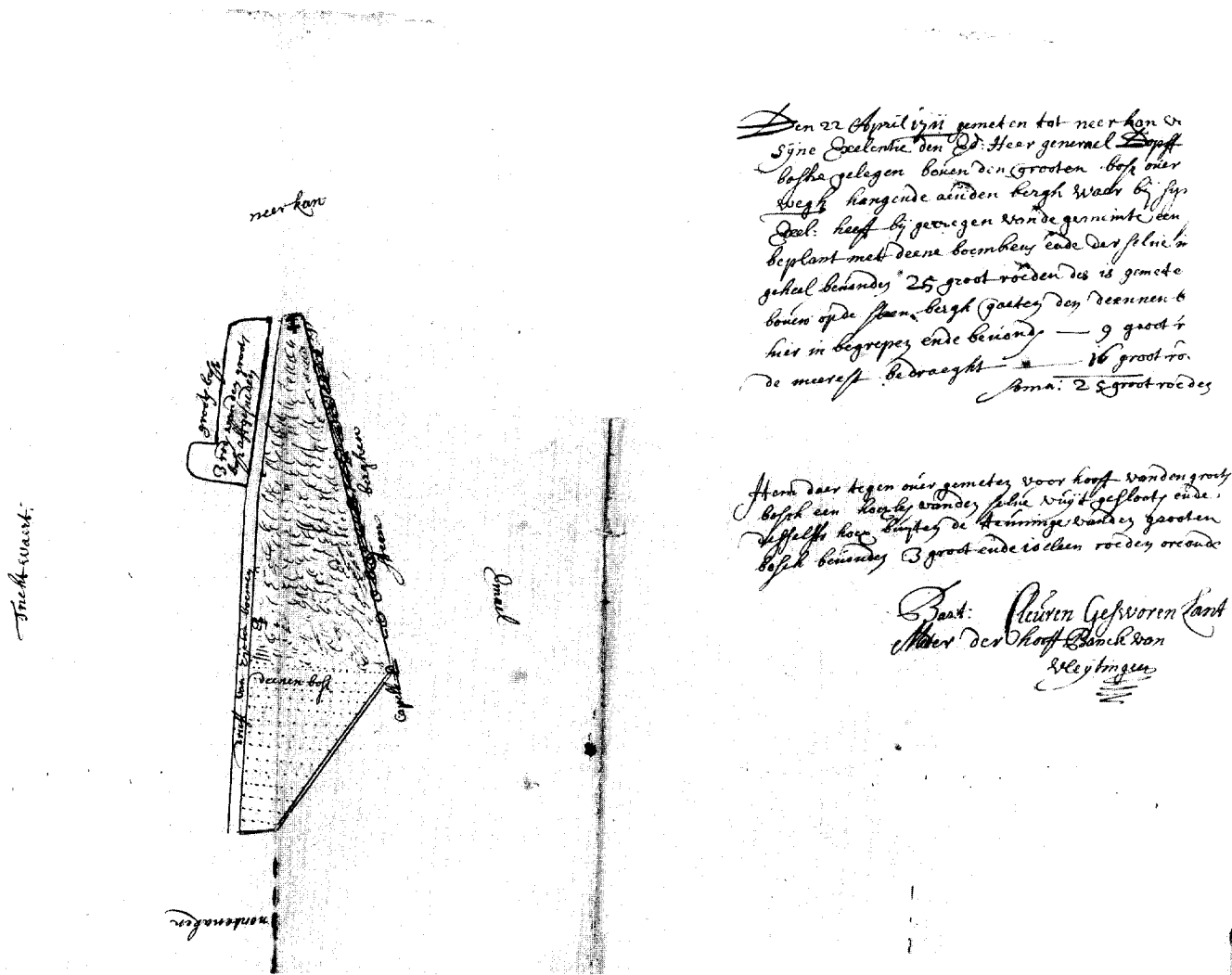
Halma uit om in dichtvorm hulde te brengen aan de streek, het kasteel, en de daden van de kasteelheer. Halmas eindprodukt bevat dan ook ingrediënten van zowel een hofdicht als een heldendicht. Het is wellicht een niet onbelangrijk detail dat Halma tevens de uitgever was van het heldendicht op de Koning-stadhouder dat geschreven was door L. J. Rotgans.³² Dit kan erop wijzen dat Van Dopff door middel van zijn mecenaat de aansluiting van Maastricht bij de Republiek wilde bevestigen. Hij was per slot

Een beeld van de tuin op basis van de diverse bonnen

Op basis van het diverse bronnenmateriaal, zoals genoemd in de inleiding, volgt nu een bespreking van de verschillende terrassen, de omliggende boomgaarden en het sterrebos. De doorsnede uit de Geïllustreerde Beschrijving (1946) toont de drie bovenste

huis lag de zogenaamde buitenkamer. In het woord buitenkamer ligt al besloten dat het hier een terras betrof waar men het idee had zowel buiten als binnen te zijn. Dit terras is vanwege het intieme karakter als het ware een voortzetting van het kasteel. Deze beslotenheid was een gevolg van de relatief kleine afmetingen en het feit dat dit terras tussen de twee rondelen van de keermuur en de twee hoekpaviljoens van het kasteel gelegen heeft.

Naast de informatie die Halma in zijn hof-

Afb. 8. Landmeting april 1711, door B. Cleuven. Afkomstig uit het archief Poswick, port. I, Gemeente Archief Maastricht.

van rekening de eerste militair gouverneur van Maastricht geweest die bij het betreden van dit ambt geweigerd had de eed van trouw af te leggen aan de prins-bisschop van Luik.³³

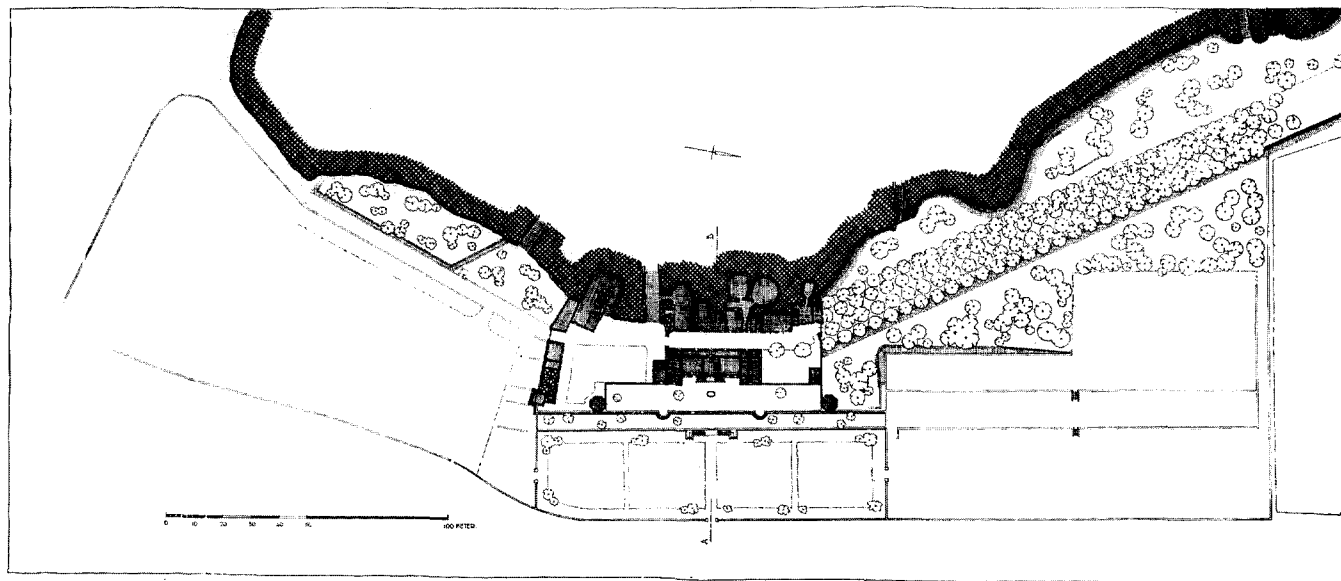
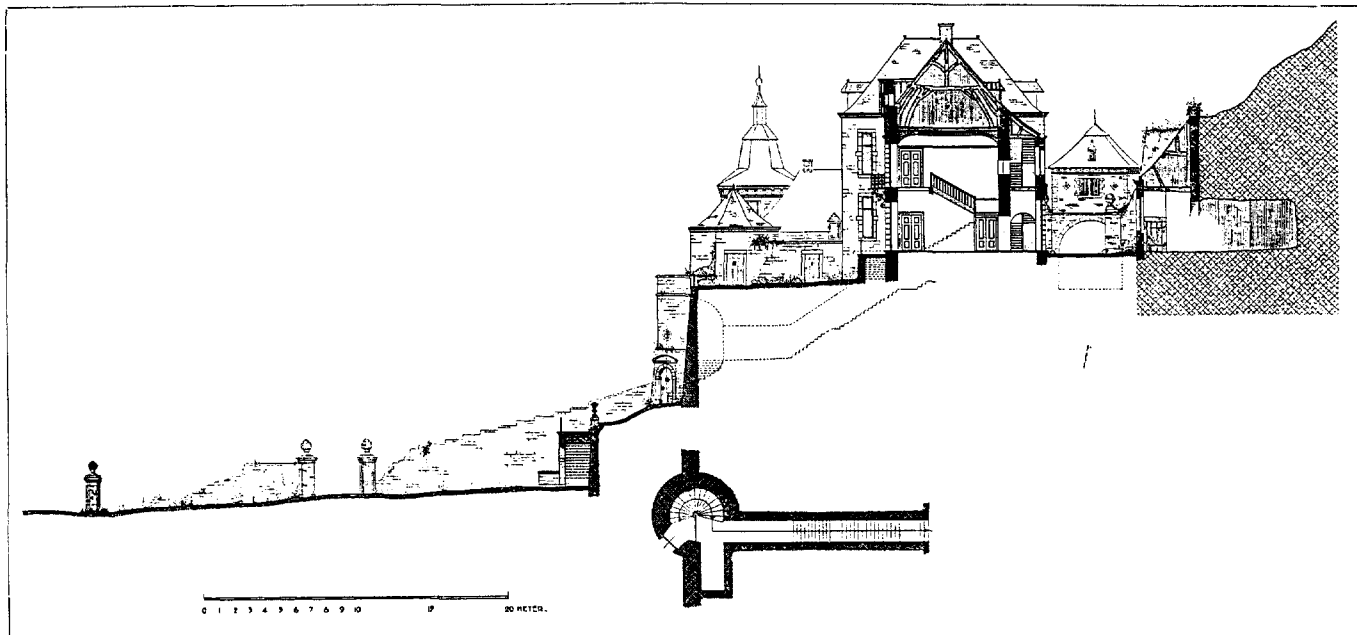
Verder werd de officieuze benoeming van Van Dopff, in 1707, tot militair gouverneur van Maastricht in 1713 omgezet in een officiële aanstelling. Het jaar 1713 was dus een memorabel jaar voor Van Dopff, waarin hij zowel de top van zijn carrière bereikte als zijn landgoed had vervolmaakt.

terrassen en hierop is tevens de toegang tot de tuin via een trap in de rondelen te zien. Hoewel Halma in zijn beschrijving van de tuin het onderste, het vierde, terras als uitgangspunt heeft genomen, is het raadzaam om dichterbij huis te beginnen. Dit omwille van de chronologie in de aanleg van de tuin, maar ook om vanuit de nucleus, het kasteel en het eerste terras, het landgoed te overzien.

Het bovenste terras

Direct aansluitend op de façade van het

dicht gegeven heeft, zijn er niet veel gegevens over dit bovenste terras beschikbaar. Halma vermeldde de hoge fonteinstraal die uit het overigens kleine bassin omhoog spoot. Vanaf dit hoogste terras kon men genieten van het uitzicht over het landgoed en dat werd vanzelfsprekend ook door Halma genoemd. Hij besteedde eveneens aandacht aan de voormalige weerbare functie van de keermuur. Het was Van Dopff zelf die hem hierop gewezen had, zodat we mogen aannemen dat deze keermuur een betekenisvol onderdeel van het geheel was.

Afb. 9. Plattegrond van het kasteel Neercanne en doorsnede van de terrassen (1 t/m 3) en plattegrond van één van de hoektorens, opgemeten door H. van Beveren, 1946 en 1947. Afkomstig uit Nispen tot Sevenaer, E. O. M. van, *De monumenten van geschiedenis en kust, in de provincie Limburg, Deel V, 1e stuk: 'De monumenten in de gemeente Maastricht', 5e aflevering, vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, 'De provincie Limburg', Maastricht, 1953, plaat XXXI.*

Op de gravure is te zien dat rond de fontein broderieperken waren aangelegd. Op de hoeken van dit bloemperk stonden boompjes opgesteld die in een aantal geometrische vormen waren gesnoeid. Tijdens een wandeling door de tuin konden men zich via de rondelen in de keermuur naar boven of naar beneden, naar het tweede terras, vervoegen.

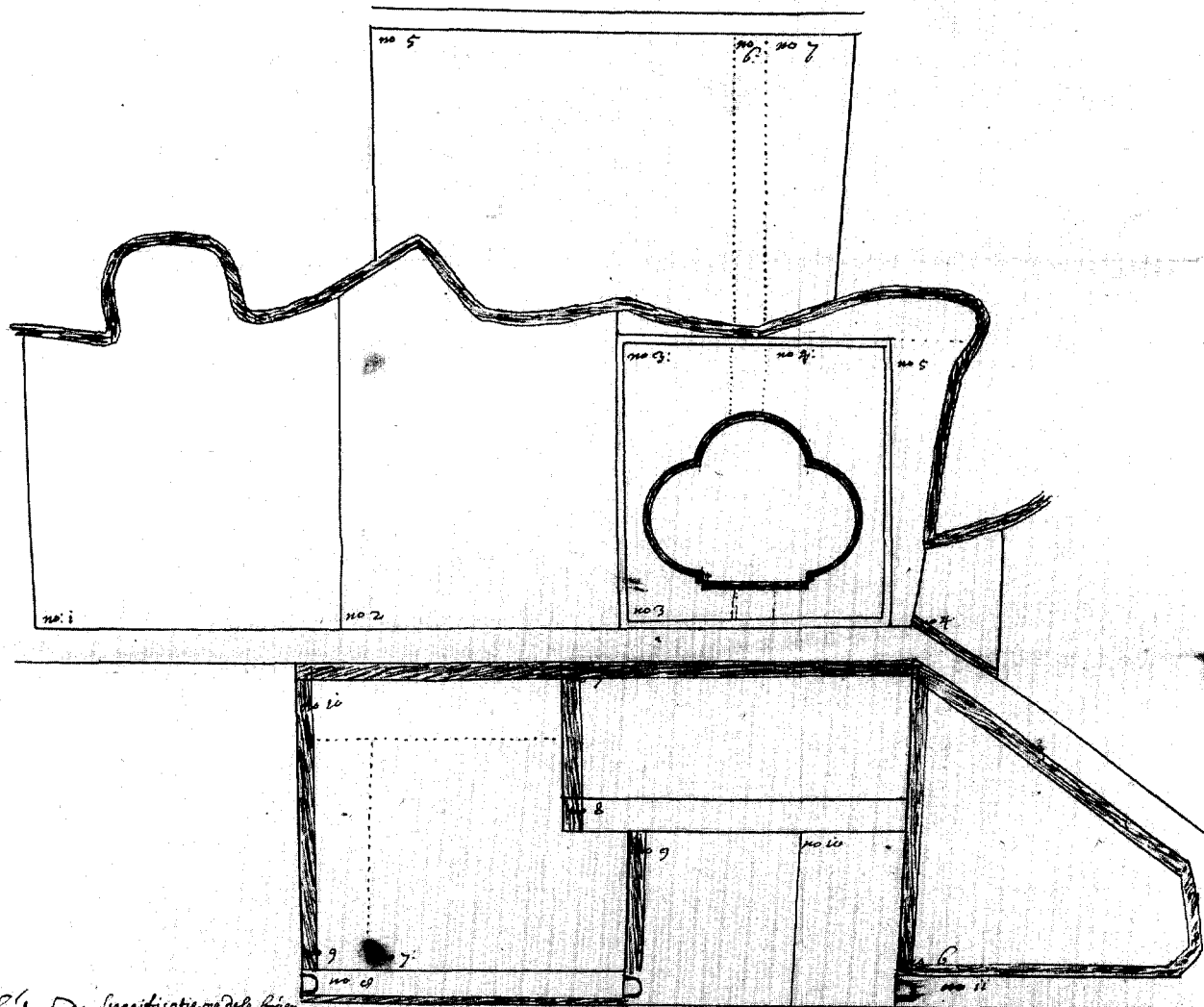
Het tweede, ondiepe terras voor de keermuur

Vrij diep onder het bovenste terras, aan de voet van de keermuur, ligt het tweede ter-

ras. Halma geeft in het hofdicht een beschrijving van het latwerk dat begroeid zou zijn geweest met abrikoos, perzik, rode en witte roos en druiven. De gravure geeft tegen de keermuur inderdaad latwerk te zien. De diverse fruitsoorten gaven Halma aanleiding om de prikkeling van de zintuigen te beschrijven, want het rijpe fruit verspreidde zoete geuren en de combinatie van de kleuren rood en geel streelden het oog. Veel meer dan het latwerk en de fruitsoorten heeft Halma in zijn hofdicht niet genoemd. De gravure geeft echter meer te zien. Aan weerszijden stonden twee kabinetjes en op

de rand van het terras waren potten met boompjes neergezet.

De beschrijving van het kasteel in *Les Delices du Pais de Liège* biedt hierover aanvullende informatie, hoewel deze enigszins onduidelijk is ten aanzien van de positionering van de diverse tuinornamenten. Volgens de beschrijving stonden op de keermuur -misschien op de rand van het tweede terras- vazen en ornamenten. Deze worden 'ornemens de stuc' genoemd wat kan betekenen dat het hier beschilderde decoratie van steen betrof. Het smalle terras zou tevens plaats hebben geboden aan twee volières

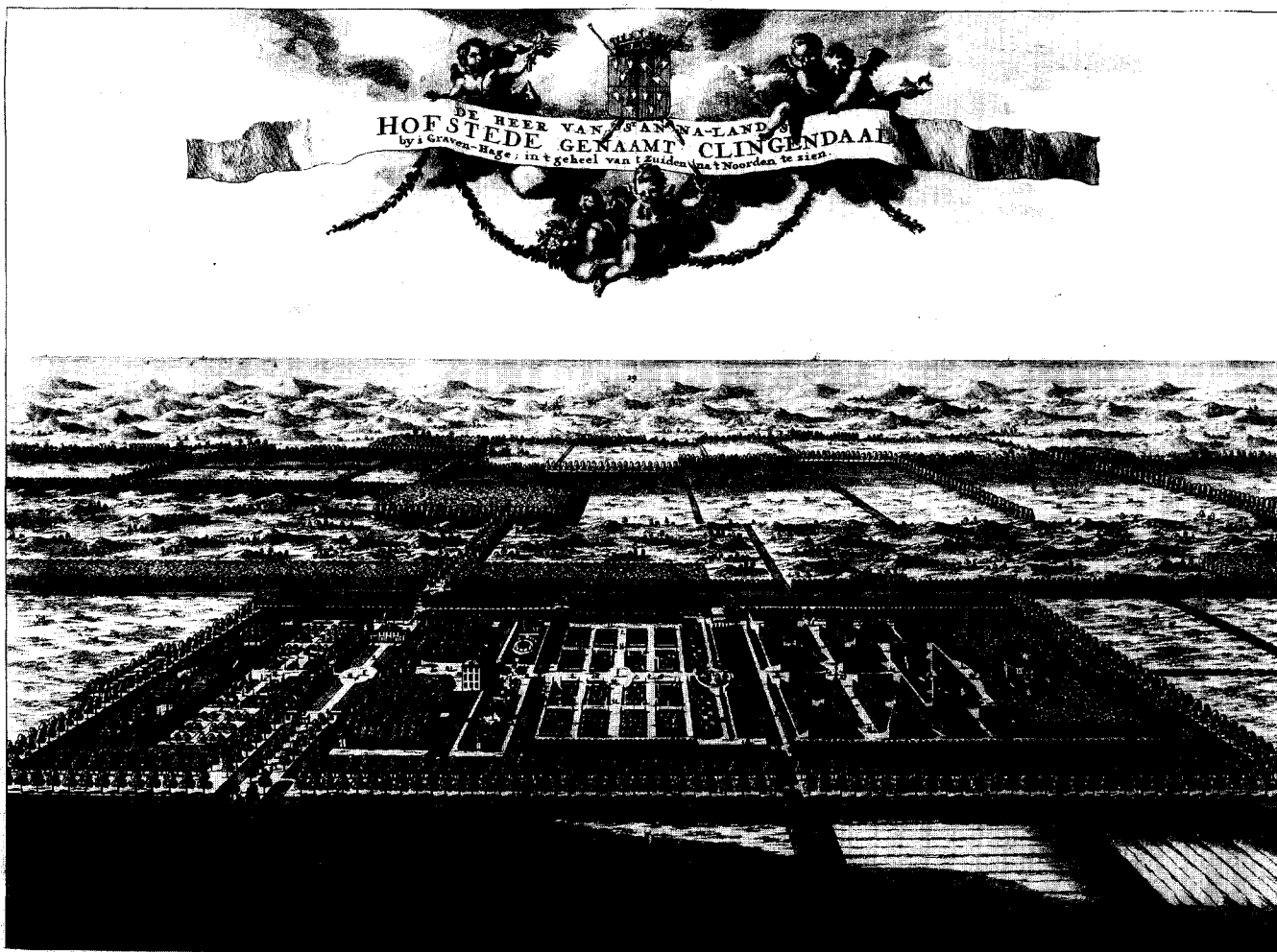

Inhoud ende specificatie op dese boeken
staende gelaet, met nomers als volghet

	buken	van	elken
no 1 is een gras gewas of maizbaar:	5	4	18
no 2 oock een gras gewas	4	0	14
no 3 den dijker eenen karch	0	6	12
no 4 den andere karch inden selve	0	6	12
no 5 gras gewas inden selve	0	5	10
no 4 gras gewas een weyde	0	3	0
no 5 gras gewas inden bonit vield ecker	3	7	4
no 6 den doijt oer den weyde	0	6	0
no 7 weyde van ontfen gras gewas	0	12	0
	14	12	60

Bonguers ende weyde van den Casteel:
 no 6 Bonguers voor den Casteel op waer een gras 10
 no 7 Bonguers onder den Casteel waertrich 5
 no 8 den doijt inden selve Bonguers 0
 no 9 gade in den selve pond vield 4
 no 10 gade inden selve langht den weyde 18
 no 11 den blom heff mit halve gras 11
 no 8 den krag krag den blom heff 1
 no 9 de plaes van den Casteel mede gras 5
 no 10 de plaes vande weyde 3
 no 11 den weyde van den doijt op waer 1

Afb. 10. Landmeting naar alle waarschijnlijkheid behorend tot het geschreven rapport uit april 1710, afkomstig uit het archief Poswick, port. I, Gemeente Archief Maastricht. Meting van 'de gesworen lantmeter der heerlijkheid van vleytingen (...) de beemden ende landerijen gelegen tot neerkan toebehoorende Zijne Exelentie Den Heer Generaell Dopff (...)'; 23 april 1710. Afkomstig uit het archief Poswick, port. I, Gemeente Archief Maastricht. De vermelde nummers corresponderen niet altijd met de nummers die op de kaart voorkomen.

Verklaring der Cyttergevelen in deze Arbeidinge.
 1. Wandel Dooft ten einde van de groote Laan tot het inkomen vande Rijffels. 2. Koningin voozige. 3. Kasteel en Begraafte. 4. Looft veldt voor het groote huis met een voozige d'indigheeden. 5. D'opvang en Laan na de Clingen. 6. Looft Dooft met t'Blomgarten met een parken van arbes vint, of kleine Fruickonze. 7. Pleisterhuis. 8. Pleisterhuis. 9. Looft voozige met een boom en voozige. 10. Wandel Dooft voor het groote huis met een hooge groene voozige. 11. D'indigheeden na t'indigheeden na t'indigheeden. 12. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 13. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 14. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 15. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 16. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 17. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 18. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 19. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 20. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 21. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 22. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 23. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 24. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 25. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 26. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 27. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 28. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 29. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 30. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 31. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 32. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 33. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 34. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 35. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 36. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 37. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 38. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 39. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 40. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 41. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 42. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 43. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 44. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 45. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 46. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 47. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 48. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 49. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 50. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 51. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 52. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 53. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 54. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 55. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 56. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 57. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 58. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 59. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 60. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 61. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 62. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 63. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 64. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 65. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 66. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 67. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 68. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 69. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 70. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 71. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 72. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 73. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 74. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 75. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 76. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 77. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 78. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 79. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 80. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 81. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 82. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 83. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 84. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 85. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 86. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 87. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 88. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 89. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 90. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 91. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 92. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 93. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 94. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 95. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 96. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 97. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 98. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 99. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden. 100. Wandel Dooft met t'indigheeden na t'indigheeden.

Afb. 11. Plattegrond van Clingendael, gegraveerd door D. Stopendaal ca. 1690. Afkomstig uit: Hunt, J.D., Jong, E. de, 'The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary', *Journal of Garden History*, nrs. 2 & 3, 1988, cat.nr. 52a (2) (blz. 181).

die elk een klein fonteintje herbergden. Deze volières zouden bijvoorbeeld de twee kabinetjes van de gravure kunnen zijn geweest. In 1710 werden de landerijen van Van Dopff opgemeten, inclusief de gronden in de nabijheid van het kasteel.³⁴ In de legenda bij de tekening werd het tweede terras omschreven als het terras met de 'plezier huisjes' die tussen het kasteel en de 'blomhof' inlag. Hiermee wordt het bestaan van de kabinetjes of volières, met of zonder fonteintjes, nogmaals bevestigd. Binnen het lijnenspel van het ontwerp vervulden de kabinetjes de functie van een hoekoplossing. Zij markeerden zowel de beëindiging van het tweede terras als de voortzetting van de tuin, omdat zij aansloten op de breedte van het derde en vierde terras. De rondelen van de keermuur vervulden een soortgelijke functie in het lijnenspel van het ontwerp,

want deze markeerden de beëindiging van het eerste terras en liggen in het verlengde van de hoekpaviljoens van het huis. Aangaande de versiering van het tweede terras met voornoemde vazen en stucornamenten zou het heel goed mogelijk kunnen zijn dat hier de versiering van de onderste muur van het tweede terras bedoeld werd. De gravure van De Bruyn toont hier immers een twintigtal potten met planten. Aan weerszijden van de trap die naar het derde terras leidt zijn op de gravure ook nog twee putti te zien. Een rekening uit 1715 kan ter ondersteuning dienen voor de aanname dat op de rand van het tweede terras tuindecoratie heeft gestaan, want hierin werden precies twintig bloempotten en negentien 'postuerkens' vermeld.³⁵ De verleiding is dus groot te denken dat de rand van het smalle terras opgesierd is geweest met bloempotten, afgewisseld door beeldjes. Uit weer

een andere rekening blijkt dat dit ornament, wanneer dat nodig was, opgeschilderd werd.³⁶ In de potten hebben hoogstwaarschijnlijk kuuipplanten gestaan, wat ook te zien is op de gravure. De laurier- en de oranjeboom waren bijvoorbeeld veelvoorkomende boomsoorten in een siertuin. Uit enkele rekeningen blijkt dat in elk geval deze twee boomsoorten voorkwamen in de collectie kuuipplanten van Van Dopff.³⁷ Gedurende de winterperiode moesten de boompjes beschermd worden in een daarvoor bestemde ruimte: de oranjerie. Hier werden niet alleen planten en boompjes beschermd bij slechte weersomstandigheden, maar de oranjerie functioneerde tevens als kweekplaats voor diverse boompjes, planten en bloemen, voordat zij een plaats in de tuin kregen. Hoewel de gravure en de beschikbare beschrijvingen hierover geen uitsluitel geven,

moet ook bij het kasteel Neercanne een orangerie gelegen hebben.³⁶

Het derde terras, de parterre

Dit terras wordt in zijn geheel omsloten door een manshoge muur waarin drie toegangshekken zijn aangebracht: één in de oostelijke muur, dit is aan de zijde van de Cannerweg, en één in de zuidelijke en noordelijke muur.

Halma schonk verhoudingsgewijs veel aandacht aan dit derde terras waaruit blijkt dat het bloentapijt, ofwel de parterre, een belangrijk onderdeel van de tuin moet zijn geweest. Volgens zijn beschrijving groeiden tegen de muren muskadellewyn (druif), perzik, abrikoos en kers. Net zoals op het tweede terras was deze combinatie van zoete geuren en de kleuren rood en geel het vermelden waard. Het is bijna ondenkbaar dat er geen gewassen tegen de hoge muur omhoog groeiden. Net als op het tweede terras is op de gravure te zien dat er latwerk tegen de westelijke muur van het derde terras was aangebracht. De informatie van de gravure wordt ondersteund door een aantal rekeningen waarin zowel het werk aan 'espalier' als aan 'palm' vermeld werd.³⁹ Dit betekent dat er in de tuin leibomen en buxushaagjes te vinden moeten zijn geweest.

Op de gravure is te zien dat aan weerszijden van de fontein, op het brede middenpad, twee beelden stonden opgesteld. Halma heeft echter niet vermeld welke mythologische figuren zij voorstelden. Het enige wat hij opschreef was dat de blikken van de beelden gericht waren naar het midden, de fontein, en dat ze omringd werden door taxus. Eén van de twee beelden is op de gravure te identificeren als een Mercuriusbeeld. Over het andere beeld kan slechts opgemerkt worden dat het een vrouwelijk personage betreft, misschien Flora. De nis die is aangebracht in de trap tussen het tweede en derde terras, is waarschijnlijk bedoeld voor een derde beeld.

In *Les Delices du Pais de Liège* wordt slechts de verdeling van de parterre in vierkanten genoemd. De gravure bevestigt deze omschrijving van de indeling, die wat betreft de structuur overeenkomsten vertoont met andere bekende geometrische tuinen. Ook is te zien dat op alle hoekpunten van de compartimenten gesnoeide taxus-piramideboompjes stonden opgesteld. Rondom het bassin lagen compartimenten met broderieperken en op de hoekpunten hiervan stonden boompjes die ingewikkelder vormen vertoonden. Bij de opgraving is het bassin met een piramidevormig spuitstuk teruggevonden, evenals de fundering van een achthoekig muurtje rondom de fontein, dat ook op de gravure te zien is.

Dit derde terras was in tegenstelling tot de vorige twee terrassen van diverse zijden benaderbaar. Via de trap kon men van bovenaf de parterre betreden en in de noordelijke, de zuidelijke en de oostelijke muur waren toegangen gemaakt met vermoedelijk sierhekwerk. Deze hekken werden vol-

gens de gravure geflankeerd door postamenten waarop vazen stonden. Het is mogelijk dat de vuurpotten die er nu nog staan de authentieke ornamenten zijn.

Helaas is er in het beschikbare bronnenmateriaal geen enkele aanwijzing omtrent het beplantingsschema te vinden. Het derde terras werd weliswaar aangeduid als blomhof, maar welke bloemen hier gestaan hebben blijft onbekend. Wat wel ter sprake kwam in diverse rekeningen was de bemesting van taxus en het werk aan taxus bij een gele plaats.⁴⁰ Wellicht doelde men met het laatste op een broderieperk waarin gele steenslag of zand tussen de haagjes neergelegd was. Dit zou kunnen duiden op een consequent gebruik van de kleur geel. Tijdens de bouwjaren van het huis werden immers gele verf en gele oker aangeschaft. Het is niet ondenkbaar dat deze kleur elders in de tuin terugkwam. Bovendien mag aangenomen worden dat het huis tot op vandaag in de originele kleur is gesausd.⁴¹ Naar aanleiding van de opgravingen zijn verschillende pollen onderzocht op mogelijke aanwijzingen ten aanzien van de beplanting, maar deze proeven hebben een onbevredigend resultaat opgeleverd. Tijdens de opgravingen werden wel de omtrekken van de compartimenten van parterre zichtbaar gemaakt, zodat de gravure in deze een betrouwbare weergave blijkt te zijn.

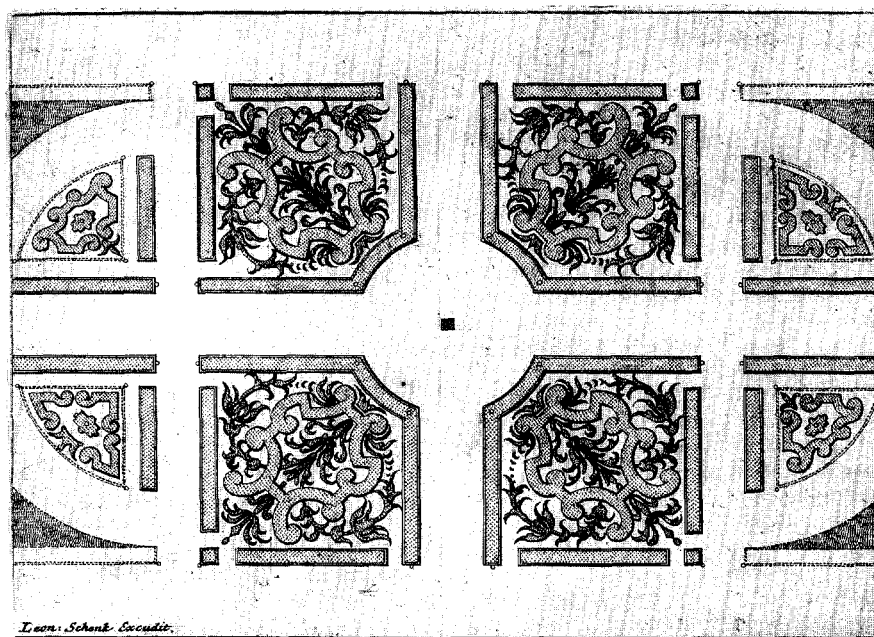
Zoals vele tuinen, werd de tuin van Neercanne in tweeën gedeeld door een openbare weg, in dit geval de Cannerweg. De ambitie van Van Dopff om de tuin voor, naast, en achter het oorspronkelijke grondgebied

van het kasteel uit te breiden, stuitte meermaals op dit soort barrières. De bestaande routes, wegen of rivieren, konden nu eenmaal niet worden opgeheven en werden dus in de tuin geïncorporeerd. Van Dopff had pas in 1705 de weidegrond van de Cannerweg tot aan de Jeker verworven en waarschijnlijk kreeg hij toen ook beschikking over de grond aan de overkant van de Jeker tot aan de weg naar Maastricht. Dit werd de plaats voor het vierde terras. De toegang bevond zich aan de overzijde van de Cannerweg. Via een sierhekwerk was het mogelijk dit terras op de middenas binnen te wandelen.

Het vierde terras

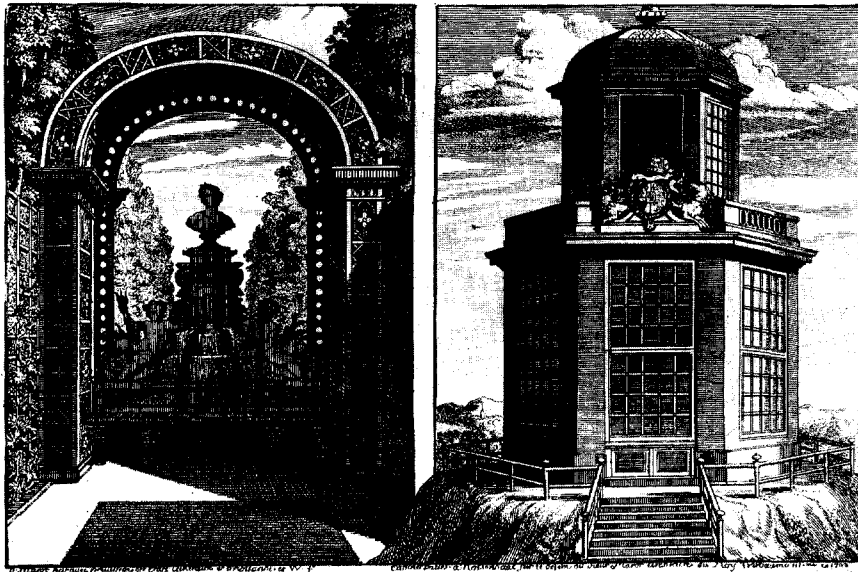
Zoals eerder gezegd, nam Halma het vierde terras als het beginpunt voor zijn beschrijving van de tuin. Hij volgde naar zijn zeggen de blik van Neptunus naar boven en maakte het kasteel en het daarachter gelegen bos tot einddoel van de wandeling. De zeegod Neptunus was een belangrijke blikvanger voor het vierde terras. Midden in de vijver troonde hij op een 'walvisch' en hield daarbij een drietand in de rechterhand. Het beeld werd omgeven door fonteinstralen die uit de vis kwamen. Halma noemde deze weliswaar een walvis, maar het ligt meer voor de hand dat het een dolfin betrof.⁴²

Verder beschreef Halma hoge lindebomen en hagen, maar dit had niet zonder meer betrekking op het vierde terras. Toch moeten we aannemen dat hij hiermee doelde op de lanenstelsels die naar de Jeker voerden.

18 Derde en voornaamste Parterres of Blomparken, versiert met hoog gelchoorten hagen en Pyramiden van altyd groenblyvende Taxus en Palm.

Afb. 12. Detail van de parterre van Clingendael uit de afbeeldingenreeks van Stopendaal (zie atb. 11).

Afb. 13. Jachtkoepel voor de stadhouder-koning op Roosendael, Marot D., 'Oeuvres', 1712. Afkomstig uit: Hunt, J.D., Jong, E. de, 'The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary', *Journal of Garden History*, nrs. 2 & 3, 1988, cat.nr. 57 (blz. 190).

De gravure toont immers aan weerszijden van het terras twee lanen die in de richting van de Jeker uitliepen en een derde laan op de middenas. Wederom is Halmas beschrijving op zichzelf genomen te beknopt om een beeld van het terras te vormen en moet de gravure uitkomst bieden.

De grote spiegelvijver met de Neptunus was het centrale onderdeel van het vierde terras en deze was verdiept aangelegd en omgeven door een walkant. Naast de Neptunus lag er volgens de gravure een scheepje in de vijver. Het schip zou kunnen doorgaan voor een tekenvrijheid van de graveur, dit om bijvoorbeeld aan te geven dat het hier een grote vijver betrof die met de zee geassocieerd diende te worden. Ware het niet dat er een scheepstimmerman aan te pas moest komen om reparaties uit te voeren aan een schuitje in de vijver.⁴³ Er schijnt dus wel degelijk een scheepje gelegen te hebben in dit bassin.

Op de gravure is te zien dat op de middenas een aantal treden zijn gemaakt die naar de lager gelegen walkant leidden. Wat evenwel niet goed te zien is op de gravure, maar wel is teruggevonden bij de opgravingen, zijn de acht treden die het water inleidden. Deze treden kunnen bestemd zijn geweest voor een cascade, maar het is tevens mogelijk dat deze treden bedoeld waren om makkelijk in een schuitje te stappen.

De oostelijke zijde van de vijver werd afgesloten met een halfrond perk. In deze hemicycle was een broderiepatroon aangebracht door middel van geschoren hagen en dito boompjes. Op de hoofdas liep deze in de richting van de Jeker uit in een dubbele laan. In tegenstelling tot het hofdicht van Halma vinden we in *Les Delices du Pais de*

Liège wel aandacht voor het grote bassin 'acompagne de plusieurs Boulingrins'. Deze omschrijving wijst op een lager gelegen grasparterre die volgens de gravure met een broderiepatroon gedecoreerd was. Het hele ensemble: de vijver, de walkanten, de hemicycle en de lanen, werd volgens de gravure omheind door middel van heggen of houten hekken.

De twee lanen aan weerszijden van het vierde terras konden aan de kant van de Cannerweg ingewandeld worden. Misschien stonden aan het eind van deze twee lanen beelden opgesteld; deze gedachte komt op als in een rekening twee 'posturen in de allees' van de vijver genoemd worden.⁴⁴

Het is op de gravure niet te zien op welke wijze de tuin beëindiging werd, maar de uitsnede is suggestief genoeg om de voortzetting van in elk geval de middelste laan in het landschap te verwachten. Deze verleidelijke gedachte, dat de dubbele laan op de middenas zich voortzet in het landschap, lijkt door de opmeting uit 1710 gerechtvaardigd te worden. Volgens de tekening en de begeleidende legenda wordt de dreef doorgetrokken, mogelijk tot aan de weg naar (Maas)Tricht.

In *Les Delices du Pais de Liège* wordt de omzoming van het vierde terras met avenues genoemd en de laan op de middenas wordt in verband gebracht met een aangename uitloop in het landschap. Helaas, de gravure van De Bruyn geeft geen uitzicht op de rug van de Sint Pietersberg. Daarentegen wel op het meest onzekere gedeelte van de gravure, het sterrebos.

Het sterrebos

Direct achter het kasteel rijst de beboste

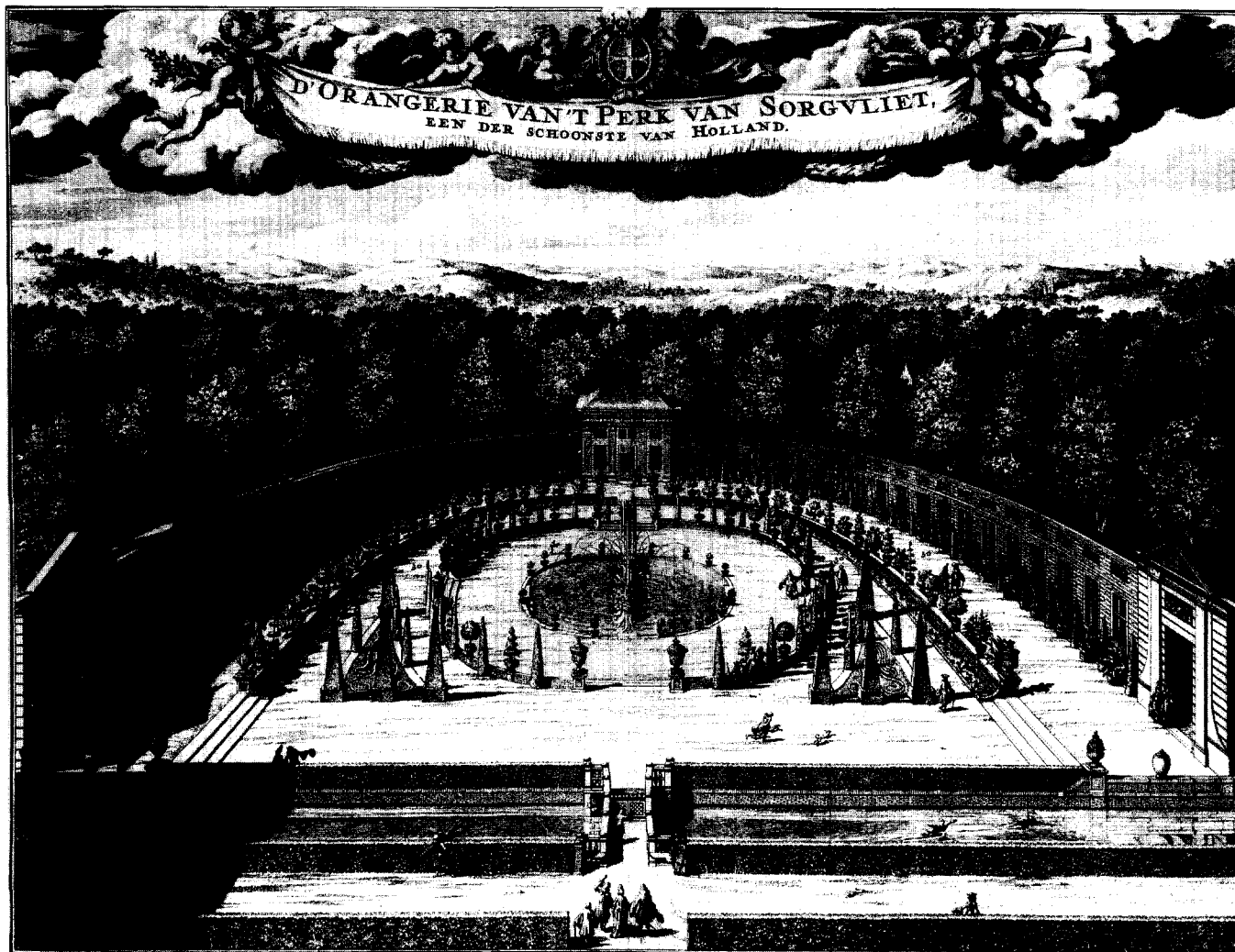
heuvelrug op. Het is moeilijk voor te stellen dat, zoals de gravure laat zien, het sterrebos zich direct achter het kasteel bevonden heeft. Uit de beschrijving van Halma blijkt namelijk dat eerst een gedeelte van de berg beklommen moest worden voordat het lanenstelsel van het sterrebos zichtbaar werd. Pas na de beschrijving van de grote natuurlijkheid van het bos waarin iepen, beuken en elzen groeiden, kwam de sterrewijze indeling van het bos ter sprake. Zoals Halma al aangaf, liepen de wegen van het sterrebos nu eens vlak en dan weer omhoog. De eventuele onregelmatigheid van het terrein zal de bouwheer echter niet hebben verhinderd om zo goed en kwaad als het ging een lanenstelsel aan te leggen, want een sterrebos behoorde tot de standaard ingrediënten van een lustoord. Op de kruin van de heuvel bevond zich een speelhuisje dat, zoals het er op de gravure uitziet, verwantschap vertoonde met de jachtkoepel op Roosendael. Eenmaal op deze plek aanbeland, kon men weer genieten van het uitzicht over weide- en korenlanden.

Halma beschreef tevens de afdaling die via dezelfde laan geschiedde als bij de beklimming. Deze laan zou met lindebomen beplant zijn geweest en het kan de laan zijn die op de gravure ten noorden van het kasteel gelegen heeft.

Tijdens de beklimming van de heuvelrug kwam Halma de hoefbron tegen die volgens zijn beschrijving de fontein in de tuin voedde. Halma bracht naar voren dat het water door middel van pompen of persen, door een buizenstelsel van beneden naar boven werd vervoerd en daar in een reservoir werd opgeslagen. De kennelijk artificiële bron was natuurlijk vermeldenswaardig, gezien de grote moeite die ook elders genomen werd om mooie fontein en waterpartijen aan te leggen.⁴⁵ Uit een aantal rekeningen blijkt dat Van Dopff voor enige jaren iemand in dienst genomen had om in het buitenland een 'pomp en machine' aan te schaffen. In 1707 werd deze machine met behulp van de hovenier op de berg geïnstalleerd.⁴⁶ Dat het systeem voor de fontein niet gelijk naar wens functioneerde, blijkt uit de rekeningen van 1704 tot 1707. Regelmatig kwam hierin het werk aan de waterpomp voor, evenals het werk aan de fontein en reparaties aan de waterleidingen.

In 1715 schafte men loden en koperen pijpen aan. De koperen pijpjes waren bedoeld voor de spuitstukken van bijvoorbeeld het Neptunusbeeld en de dolfijn. De loden pijpen waren bestemd voor de leidingen die regelmatig opnieuw gesoldeerd moesten worden.⁴⁷

Hoe de watervoorziening technisch precies geregeld werd, is noch uit de rekeningen, noch uit de beschrijving van Halma op te maken. Maar dat er een druk- of perssysteem en een machine aan te pas zijn gekomen om water in een reservoir op de berg te krijgen is duidelijk.

Verklaringe der Cyfer-Letters in deze afbeelding.
 28 Graven vande hofte of vanden met sijn fonteyn.
 29 Twee vordighe gaderens of hofvanden van palen, om't met zeer scharre groene pinusden.
 30 Sterreplaats voor d'orangerie en andere vordighe gaderen van drie verlijningen.
 31 Graven scharre Steel in 't midden der orangerie.
 32 Graven vande vordighe plaats of steef voor d'orangerie en vordighe gaderen.
 Tot Amstelredam by Iouannes Couvens of Couvelis Martini met Privilegie vande Hoog Mog. IIIH Staten Gener.

Afb. 14. De oranjerie van Sorgvliet, gravure van J. van de Avelen en N. Visscher.

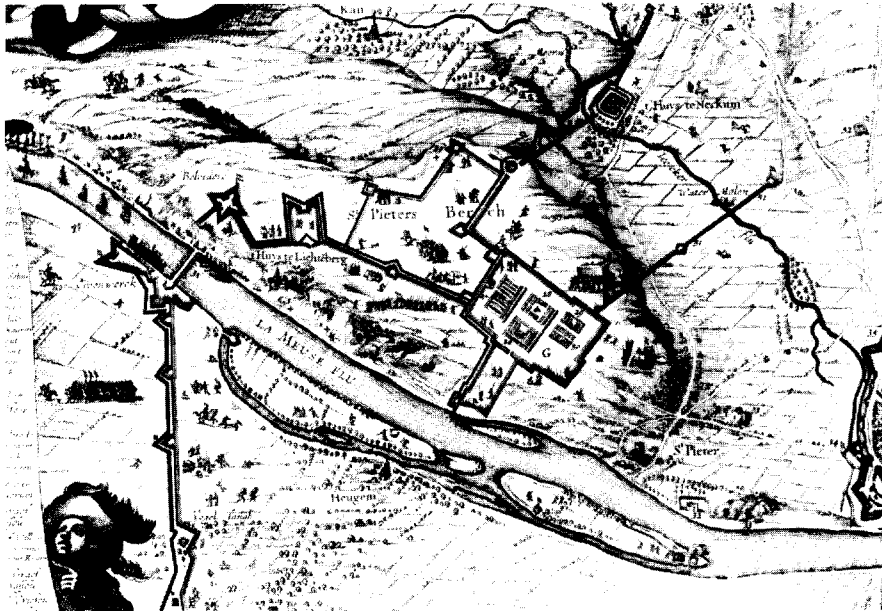
Afkomstig uit: Hunt, J.D., Jong, E. de, 'The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary', *Journal of Garden History*, nrs. 2 & 3, 1988, cat.nr. 47 (blz. 175).

In het rentmeestersarchief komen veel rekeningen voor die betrekking hebben op werk in 'het bos'. We weten dat Van Dopff gestaag grond bleef aankopen om zijn landerijen uit te breiden. In ieder geval één keer komt de koop van grond achter het bos ter sprake. In 1706 kocht Van Dopff bijvoorbeeld grond op de 'kleine heide' achter het bos.⁴⁸ Volgens de landmeting uit 1710 bezat Van Dopff behoorlijk wat grond boven het bos tot en met de Susterweg en de landmeter maakte zelfs melding van de aanleg van een nieuwe hof. In 1710 moet het speelhuisje in het bos eveneens afgebouwd zijn geweest want hiervoor werden 224 'ruitjes van fijn glas' geleverd.⁴⁹ Regelmatig werden de wegen in het bos schoongeveegd en in 1711 werden langs de wegen in het bos ook nog hagen aangeplant.⁵⁰ In een rekening lijkt er zelfs sprake te zijn van een Herculesbeeld dat ergens in het bos opgesteld heeft moeten staan.⁵¹ De activiteiten ten aanzien van de aanplant van het sterrebos zullen ongetwijfeld enige tijd in beslag genomen hebben, want nog in

1714 werden tien dagen besteed aan de aanleg van een grote allée in het bos.⁵² Echte twijfel over het bestaan van een sterrebos is met al deze gegevens overbodig, maar over de precieze situering en grootte bestaat nog geen duidelijkheid. Zowel de centraal opgestelde obelisk als het amphitheater, die beide op de gravure voorkomen, worden nergens genoemd en komen niet voor in de rekeningen uit het rentmeestersarchief. Op zich ligt het voor de hand dat in het midden, daar waar de lanen samenkomen, een architectonisch accent te vinden is geweest. Dit kan een obelisk, maar eventueel ook een Herculesbeeld zijn geweest. Een amphitheater is eveneens een bekend onderdeel van een formele tuin dat uit de Italiaanse tuintraditie is overgenomen. De bergwand achter het kasteel leende zich hier uitstekend voor en aangezien Van Dopff te boek staat als groot theaterliefhebber, is het niet ondenkbaar dat een uit de heuvelwand gehakt amphitheater dienst deed als openluchttheater.

Helaas is op het beschikbare topografisch kaartmateriaal geen spoor te zien van de aanleg van een sterrebos en een amphitheater achter het kasteel. De enige nog bestaande opvallende halfronde uit de berg gehakte ruimte ligt ten zuiden van het kasteel, direct aangrenzend op het oude poortgebouw. Gezien de zuidelijke situering kan dit ook de plaats van de oranjerie zijn geweest.

Tegenover deze halfronde uitsnede ligt de zuidelijke toegangsweg tot het kasteel. De weide daaraan grenzend is waarschijnlijk een voormalige boomgaarde. De siertuin geniet weliswaar de grootste belangstelling, maar de omliggende boomgaarden zijn eveneens een wezenlijk onderdeel van de historische aanleg. Niet alleen vormden zij de overgang van het meest artificiële gedeelte van de tuin naar de meer natuurlijke landerijen. Zij waren tevens het toonbeeld van de vruchtbaarheid van het platteland.

Afb. 15. Fragment van de kaart 'Maastricht belegerd [door Frederik Hendrik] in het jaar 1632', gemeentearchief Maastricht (neg. nr. HISA-project 2733-14-1; opname TU Delft). Op de kaart zijn de tijdelijke en meer permanente linies en kampementen getekend ten zuiden van de stad. Het dorp Neercanne (Kan) is te vinden midden boven in de afbeelding. Het kasteel is niet weergegeven.

De nutstuinen

Het komt niet vaak voor dat de nutstuinen of de boomgaarden direct op de as van het huis aangelegd werden, maar de aanwezigheid in de nabijheid completeerde het beeld van het ideale buitenleven. Vandaar dat zowel Halma als de schrijver van *Les Delices du pais de Liège* aandacht hebben besteed aan de 'in net verband' aangelegde boomgaarden. Het bedrijven van landbouw en de daaraan verbonden nijverheid gold als wezenlijk onderdeel van het landleven. De apotheose van het domein werd evenwel gevormd door het kasteel met de siertuin. In Neercanne lag deze architectonische eenheid op het oosten georiënteerd en was louter bedoeld voor een esthetische ervaring en genieting van het geordende landschap. Naar dit centrum werd in gradaties toegewerkt. In de verte waren de landerijen te zien, dicht bij het huis de boomgaarden en de potager, en dan pas de nucleus die dus bestond uit de eenheid van het huis en de siertuin.

Halma vermeldde in zijn hofdicht de boomgaarden aan weerszijden van het huis. Aan de ene kant lag een boomgaarde die omschreven werd als een stuk grond 'in net verband met Pomona's gaven' en zal daarom wel een appelboomgaard zijn geweest. Aan de andere zijde van het huis zouden vruchtbomen gestaan hebben. Wat nu de situering was, noord of zuid, wordt niet duidelijk uit de woorden van Halma. Volgens *Les Delices du Pais de Liège* lag links van het huis de potager en rechts een ommuurd hof waar volgens de beschrijving 'verschillende soorten wilde dieren' werden gehouden. Op de gravure is rechts, ten noorden

van het huis een ommuurd terras te zien dat aan de straatzijde is onderverdeeld in een aantal vakken.

Er is op de gravure direct aansluitend op de noordelijke gevel van het huis ook nog een aantal kleine terrassen te zien waover Halma ons niet nader ingelicht heeft. Hoewel deze kleine terrassen op het noorden waren gericht en dus niet op de meest ideale plaats lagen, zou dit op een privétuin kunnen duiden. In een onderhoudscontract uit 1700 worden deze kleine terrassen wel genoemd.

De indeling van de boomgaarden ten noorden van het huis is op het verschillende kaartmateriaal goed te herkennen en komt overeen met de gravure. Ten aanzien van de gaarde die ten zuiden van het huis heeft gelegen, is de gravure echter volstrekt onbetrouwbaar. Op de gravure zien we een grote lap grond met een rechthoekige plattegrond wat niet in overeenstemming kon zijn geweest met de reële situatie. De omtrek van deze boomgaarde moest geschikt worden naar de loop van de omliggende wegen en deze was onregelmatig. Dit soort orthogonale verdeling van het land, zoals de gravure weergeeft, bleek dus een niet altijd haalbaar ideaal. Men was evenwel voortdurend bezig met de perfectionering en uitbreiding van het grondgebied. Niet alleen de siertuin was belangrijk, maar de nutstuinen en het bos achter het kasteel kregen evenveel aandacht. Nog tot ver in 1715 blijkt uit diverse rekeningen dat er nieuwe activiteiten ontplooid werden. Zo werd nog een extra terras aangelegd voor een nieuwe hof, groef men kuilen voor een

nieuwe allée en werden er nieuwe muren om enige weiden gebouwd.⁵³ De heerlijkheid Neercanne functioneerde immers als een economische eenheid en diensgevolge werden ook grote investeringen gedaan in de aanleg en het onderhoud van de boomgaarden en andere landbouwgronden.

Conclusie

De verschillende bronnen: de gravure, het kaartmateriaal, de archieven, het hofdicht en *Les Delices du Pais de Liège*, leveren elk afzonderlijk een incompleet beeld op van de geschiedenis van de tuinaanleg. Alleen het huisarchief en met name het rentmeestersarchief bieden vanwege het zakelijke karakter redelijk betrouwbare informatie. De literaire bronnen en de artistieke weergaven kennen zo hun traditie om het een en ander weer te geven en zijn onderhevig aan idealisering van de situatie.

De opgravingsresultaten geven, hoewel incompleet, een goed beeld van de structuur van de tuin en bovendien blijkt hieruit dat onder andere de bassins niet moeilijk zijn te restaureren.

Naar aanleiding van de opgraving kan tevens aangenomen worden dat de gravure voor wat betreft de siertuin een redelijk getrouwe weergave biedt. De hier geboden integratie van verschillende bronnen ondersteunt dit beeld van de tuin in grote lijnen. Er is tevens meer bekend geworden over de geschiedenis van de aanleg van de tuin en hoewel het archiefonderzoek nieuwe kennis opleverde omtrent de invulling en de detaillering van de tuin, blijft deze enigszins omsluitend door vaagheden. Dit omdat de meeste rekeningen slechts een opsomming blijken te zijn van verschillende elementen van de tuin, zonder een preciese omschrijving van de situering van ornamenten en hun eigenlijke vormen te geven.

Een van de kenmerken van een 17e/18e-eeuws domein is het doorgaande proces van vergroting, verandering en verbetering. Het beeld van de tuin veranderde, als de seizoenen, constant. Als de tijden verslechterden en het land buiten de steden onveilig werd, stopten de investeringen en ging het proces van verandering onverminderd voort, zij het dan in destructieve zin. Als de kasteelheer kwam te overlijden had dat veelal grote gevolgen voor de tuin in zijn geheel. Slechts zelden werden het beleid en de ambities van de stichter na zijn dood voortgezet.

Door alle beschikbare bronnen samen te voegen is er een duidelijker beeld van de vroeg 18e-eeuwse situatie voor de geest te halen. De kennis uit deze diverse, veelal tot nu toe ongebruikte historische bronnen, kan wezenlijk bijdragen aan verantwoorde restauratieuitgangspunten.

De afzonderlijke onderdelen van de siertuin, de vormen en de iconografie

Het huis

Het kasteel werd weliswaar met gebruik van de oude muren gebouwd, het geeft de indruk een totaal nieuw gebouw te zijn. Men heeft gestreefd naar een klassieke regelmaat in de opbouw van de gevel en deze is vergelijkbaar met Franse kastelen en hôtels uit de 17e en 18e eeuw. De Franse invloeden zijn ondermeer ook af te lezen uit de schuiframen, de balkons aan de voorgevel en het feit dat men het kasteel in een kleur heeft gesausd.

Het is duidelijk dat dit huis niet meer de functie van een versterkte woning vervulde, maar bedoeld was om tegen de bergwand te fungeren als blikvanger en als uitgangspunt voor de siertuin.

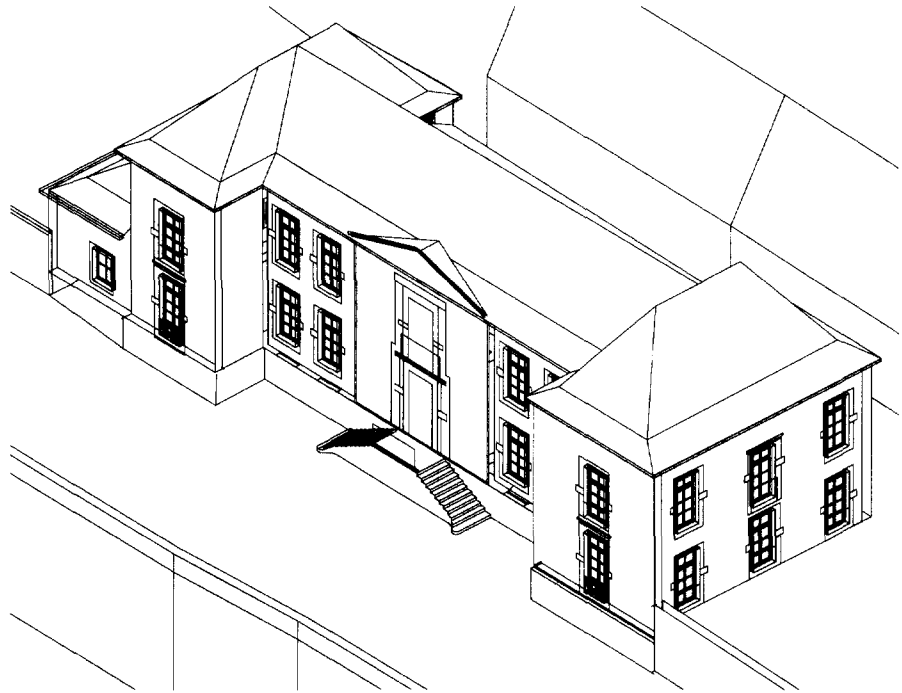
De gevel is op het eerste gezicht aan weerszijden van de middenlijn symmetrisch opgebouwd met een middenrisaliet en twee hoekpaviljoens. Er bestaat echter een maatverschil in de breedte van de hoekpaviljoens en bovendien blijkt de middenrisaliet in werkelijkheid niet naar voren te springen. Het risalerende effect werd gerealiseerd door middel van sleuven in het muurvlak. Verder beantwoordde de opbouw van de middenrisaliet aan klassieke voorbeelden. Het fronton, de dubbele trap en het balkon versterken bovendien het risalerende effect. Er is slechts één balkon over, maar oorspronkelijk zijn er meer balkons aan de gevel bevestigd geweest. De decoratie van het fronton met wijnranken is wel bewaard gebleven.

De achtergevel van het kasteel is in vergelijking met de façade eenvoudig gehouden en nauwelijks gedecoreerd. Boven de entree is een gebogen fonton aangebracht dat versierd is met het wapen van Van Dopff en palmtakken.⁵⁴ Dit zal elders in dit hoofdstuk uitgelegd worden in verband met de militaire iconografie.

De combinatie van het lusthuis met in de nabijheid een neerhoeve hangt nauw samen met het gebruik van het landgoed als bedrijf. Het poortgebouw en de annexen ten zuiden van het kasteel zijn ouder dan het kasteel zelf en zij vormen een entree met een voorplein. De klassieke 18e-eeuwse situering van de neerhoeve aan de zijkant van het kasteel heeft zo zijn reden. Op deze manier werd het zicht op het kasteel en de axiale en perspectivische samenhang van het huis met de tuin niet verstoord.⁵⁵

De tuinzaal of buitenzaal

In aansluiting op de façade was een intieme tuin aangelegd met een klein bassin en broderieperken. Vanaf deze plaats genoot men zoals gezegd van het uitzicht over de siertuin en was de middenas met de daarop geplaatste blikvangers goed zichtbaar. Zoals de benaming buitenzaal al deed vermoeden, is dit terras op te vatten als een voortzetting van het huis. De breedte van

Afb. 16. Het architectonisch schema van het kasteel. Computertekening TU Delft, Werkgroep Restauratie.

Afb. 17. Het kasteel Neercanne vanuit het Jekerdal. Foto TU Delft, Werkgroep Restauratie, 1991.

het terras komt overeen met de breedte van de gevel en de diepte wordt bepaald door de afstand tot de keermuur met de rondelen. Deze compositorische maateenheid werd voortgezet op de middenas en is bepaald geweest voor de breedte van de broderieperken rond de fontein op het derde terras, evenals voor de breedte van de vijverrand op het vierde terras. De hemicyle ten oosten van de vijver vormde de letterlijke afronding van deze brede middenbaan en trok de blik via een voortgezette middenas naar het landschap aan de overzijde van het vierde terras.

De achthoekige tuinhuisjes op de keermuur zijn waarschijnlijk van een latere datum. Hierdoor werd het bovenste terras verbreed en is een gedeelte afgenomen van het plein ten zuiden evenals van de terrassen ten noorden van het kasteel. Bovendien werd hierdoor de nauwe betrokkenheid van het bovenste terras met het huis opgeheven.

Het tweede terras

De kabinetjes of volièrres op de hoeken van

het tweede terras markeerden de begrenzing van de volle breedte van de rest van de tuin. Van hier werden zichtassen getrokken tot de beëindiging van de lanen aan weerszijden van het vierde terras. Het zeer ondiepe tweede terras fungeerde waarschijnlijk als wandelgang boven de grote parterre. Vanaf dit hoger gelegen punt konden men op de parterre neerzien, zodat de patronen van de broderie goed gezien en bewonderd konden worden.

De parterre

De noord-zuid oriëntatie van deze parterre is een logisch gevolg van de gegeven situatie. Ook het derde terras is veel breder dan het diep is en hierdoor valt de dwingende werking van de middenas minder in het oog ten gunste van de noord-zuid as. Zowel langs de lengte- als langs de breedte-as zijn symmetrisch rechthoekige bloembedden gerangschikt. Net als op het bovenste terras werd het midden gemarkeerd door een bassin met een fontein. De fonteinstralen, evenals de sculptuur en de taxus-

Afb. 18. Het kasteel Neercanne en de terrastuinen tijdens het bouwhistorisch en archeologisch onderzoek in 1989. Foto TU Delft, Werkgroep Restauratie.

boompjes vormden de verticale elementen van de tuin en ontbraken niet op het derde terras.

Het bassin en de omliggende broderieperken vormden samen de middenpartij waarvan de breedte overeen kwam met de afmeting van de eenheid van het kasteel en het bovenste terras. Daarom is dit op te vatten als een nadrukkelijke voortzetting van het uitgangspunt van deze tuin: het kasteel.

De afsluiting, het vierde terras

De grote vijver en de daaraan gelegen hemicycle vormden de beëindiging van de siertuin. De halfronde vorm van een hemicycle kon in formele geometrische tuinen voorkomen als entree maar kon tevens als de beëindiging worden toegepast. In het geval van Neercanne voldoet de situering van deze vorm aan beide mogelijkheden. Immers, vanuit het landschap tegenover het kasteel lijkt het een mogelijke entree tot de siertuin en vanuit het kasteel gezien is het duidelijk de afsluiting van het geheel. Waarschijnlijk werd alleen de middenas, die getrokken werd vanaf het kasteel tot aan de dubbele laan, aansluitend op de hemicycle, voortgezet in landschap. Het is aannemelijk dat de lanen aan weerszijden van het vierde terras werden afgesloten door middel van een verticaal element, waarschijnlijk

met beelden.

Vooralsnog lijkt er geen streng maatsysteem ten grondslag gelegen te hebben aan het ontwerp van de tuin van Neercanne. De lijnen die werden uitgezet in de siertuin hadden een duidelijk begin- en eindpunt en werden onderling verbonden door middel van architectonische elementen. De eenheid van het huis en de siertuin werd met andere woorden vooral visueel waargenomen door het lijnenspel en de markeringspunten. Er lag een duidelijke middenas die vanaf het huis tot in het landschap doorgetrokken kon worden. Tevens blijkt de breedte van het huis in de vier terrassen benadrukt te zijn en hiermee is het huis als het uitgangspunt voor de brede middenas op te vatten.

Op papier bestaat er wel een opvallende maatverhouding tussen de afstanden van de bassins onderling. Als de afstanden tussen de bassins vanuit het hart worden gemeten, blijkt dat de afstand tussen het eerste fonteintje en het bassin van het derde terras bij benadering 28m bedraagt, en de afstand tussen het tweede bassin en de vijver van het vierde terras 56m is, en tenslotte is de afstand tussen de vijver en de Jeker 110m. Deze onderlinge afstanden verhouden zich als 1:2:3. Er is dus wel een zekere logica in het ontwerp te ontwaren.

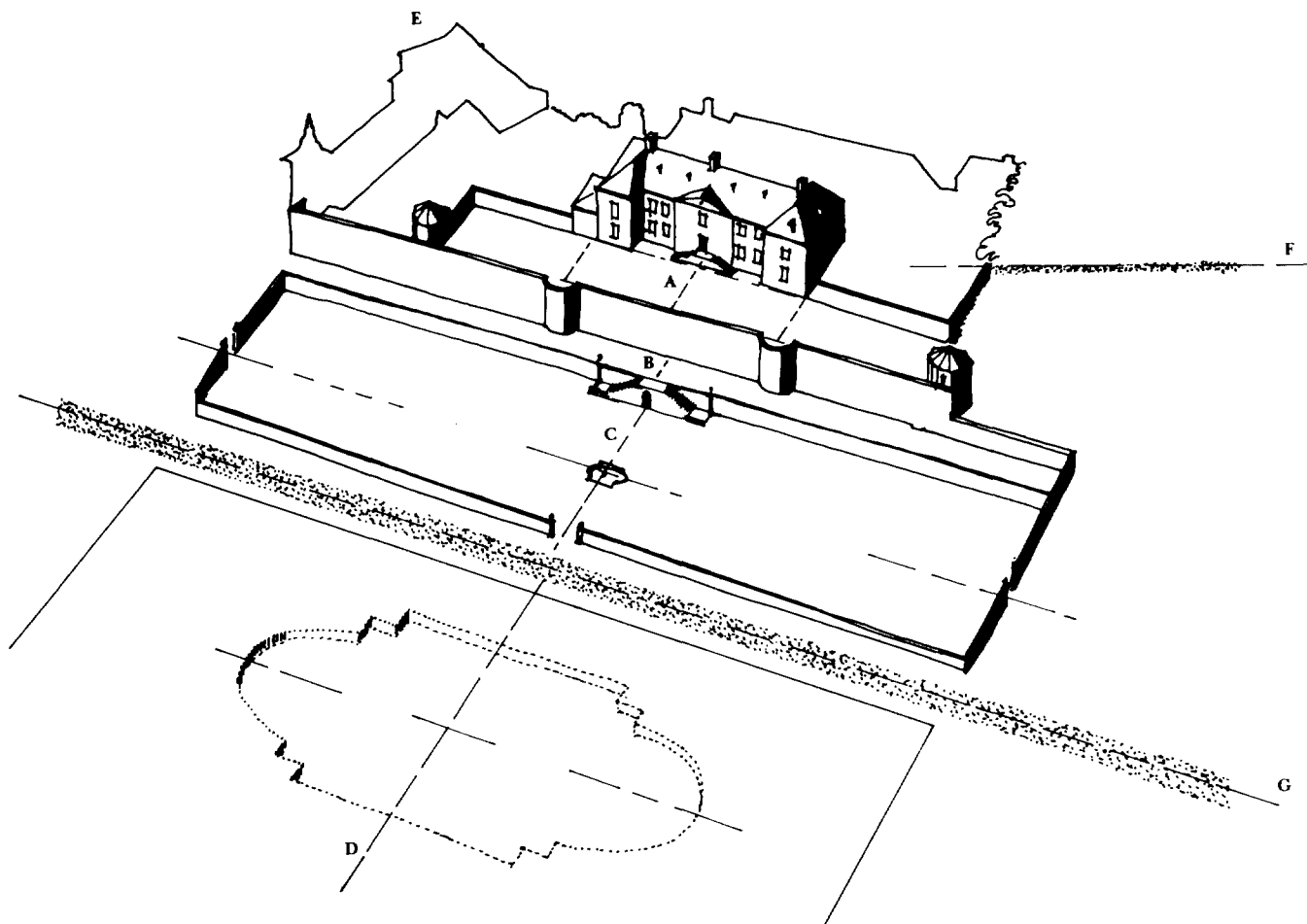
Daardoor vormen het huis en de vier terrassen een meetkundige eenheid. Ondanks het feit dat de tuin tot stand kwam in etappes en men gedwongen was tot een pragmatische omgang met de gegeven landschappelijke situatie, is gepoogd de essentiële en de ideale ingrediënten van een geometrisch formele tuin bij elkaar en met elkaar in verband te brengen.

De oranjerie

Meestal lag een oranjerie vanwege de benodigde temperatuur en beschutting op het zuiden georiënteerd. Zoals al ter sprake kwam, is de halfronde vorm van een amphitheater vaker in aanmerking gekomen voor een oranjerie. Het is mogelijk dat de halfronde uitsnede uit de berg, ten zuiden van het kasteel, een oranjerie is geweest. Dit zou dan wel betekenen dat dit onderdeel van de tuin niet opgenomen was in het lijnen- en assenspel van het ontwerp.

Het sterrebos en bosquet

Vooralsnog is niets bekend over een eventuele aanleg van bosquetten en loofgangen. De twijfel die in eerste instantie bestond over het al dan niet bestaan van een sterrebos is weggenomen. Uit de rekeningen van het rentmeesterarchief bleek dat er voldoende aanwijzingen zijn om de beschrij-

Afb. 19. Verklarend schema van de luchtfoto (afb. 18). Tekening F.W. van Voorden.

A - eerste terras met tuinzaal; B - tweede terras; C - derde terras; D - vierde terras; E - locatie oranjerie; F - entree westgevel; G - Cannerweg.

ving van Halma voor waar aan te nemen. Het sterrebos maakte evenwel geen deel uit van de visuele eenheid die het kasteel en siertuin samen vormden en heeft bovendien uit het zicht gelegen. Dit afgelegen onderdeel van het domein kende een eigen geometrische ordening, waarbij het midden werd gemarkeerd door een obelisk, zoals de gravure laat zien, of bijvoorbeeld door een Herculesbeeld. Zoals gebruikelijk, werd op de plaats waar men van het uitzicht kon genieten, een belvédère gemaakt.

De toegangswegen

De ontsluiting van het kasteel en de tuin geeft een driedeling te zien. De drie toegangswegen zijn niet speciaal aangelegd, maar maakten deel uit van de gegeven situatie waar men zoals vermeld pragmatisch mee om moest gaan. Aan de zuidelijke kant van het kasteel passeerde men eerst de ommuurde boomgaard en het oude poortgebouw om uiteindelijk uit te komen op een voorplein. Als het kasteel vanuit het noorden benaderd werd, was men van de Cannerweg afgeslagen. Via de heuvelrug bereikte men dan de laan die naar de noordelijke toegangspoort leidt. Het is mogelijk dat deze laatstgenoemde route bedoeld was voor officiële ontvangsten en dat de zuidelij-

ke entree werd gebruikt als diensttoegang.

De openbare Cannerweg doorsnijdt de siertuin en door middel van hekwerken op de middenas had men toegang tot het derde en vierde terras. Tijdens een wandeling was het dus mogelijk om vanaf de Cannerweg via de terrassen het kasteel te bereiken.

De Cannerweg was en is ook nu nog de belangrijkste verbinding van Maastricht met het dorpje Neercanne. Parallel hieraan, ten oosten van de Jeker, lag een minder belangrijke route die waarschijnlijk, in tegenstelling tot de Cannerweg, nooit bestraat is geweest. Dit pad verbond Maastricht met Kanne en functioneerde als ontsluiting van de daaraangelegen landbouwkavels en veegronden. Het is zoals gezegd verleidelijk om te denken dat de dubbele laan vanaf de hemicycle tot aan dit pad doorgetrokken is geweest. Hiermee werd dan een entree van de siertuin vanuit het oosten gesuggereerd, waarvan het dan nog maar de vraag is of deze ook werkelijk als zodanig gefunctioneerd heeft.

De iconografie van de tuin

Het domein in zijn geheel genomen deed dienst als landbouwbedrijf en tegelijk als lustoord. Het kasteel was samen met de siertuin de nucleus van de heerlijkheid en

vormde het feestelijke decor voor de ontvangst van gasten en feesten. Op het eerste gezicht wordt in de tuin geen uitgebreid iconografisch programma gepresenteerd. Toch zijn er, hoewel subtiel en niet overdadig, aanwijzingen te vinden om aan te nemen dat in de samenstelling van de lusthof niet enkel de eigentijdse stijlelementen van belang zijn geweest, maar dat er tevens bewust betekenisvolle details zijn aangebracht.

Ten eerste liet de lokatie zich verbinden met een geschiedenis. Volgens de overlevering had de omgeving van het oude kasteel een rol gespeeld bij de afweer van de Spanjaarden in 1632. Het welslagen van deze operatie resulteerde in de aansluiting van Maastricht bij de Republiek, onder Frederik Hendrik.⁵⁶ De keermuur in de tuin van het kasteel was weliswaar onderdeel van de gegeven situatie, maar hij werd niet voor niets in het ontwerp opgenomen. De aanwezigheid van deze keermuur legde immers getuigenis af van dit verleden. Gezien de persoonlijke geschiedenis en belangstelling van de bouwheer is het niet verwonderlijk dat het militaire karakter van de keermuur een waardevolle bijdrage leverde in de betekenis van de tuin. Aangemoedigd

Abt. 20. Het uitzicht vanaf het tweede terras in het Jekerdal. Foto TU Delft, Werkgroep Restauratie.

door Van Dopff, heeft Halma dan ook expliciet aandacht geschonken aan de voormalige weerbare functie van het kasteel. Er zijn ook elders tuinen bekend waarin bastions speciaal gebouwd werden om het geheel een militaristische betekenis te geven. Een aantal voorbeelden hiervan zijn de bastions in de tuin van Blenheim die in 1705 onder Marlborough is aangelegd en te Windsor, de Maestricht Garden van Charles II uit ongeveer 1674.⁵⁷

Andere en meer kleine verwijzingen naar een militaire iconografie zijn bijvoorbeeld de palmtakken boven de westelijke ingang van het kasteel en de trofee op het plafond in de hal. De palmtak is een bekend embleem voor de zege en de triomf. De trofee op het plafond van de hal is niet alleen op te vatten als verwijzing naar de staat van dienst van Van Dopff, maar ook als letterlijke uitbeelding van de woorden uit het heldendicht van Rotgans: '(...) Laat uw gescheurde vaanen met heldenbloed geverft, de blinkende oorlogszaal versieren, met helm en pluimen, tot praal gehangen aan de muur (...), (...) dan zal de welvaart groeyen en wortels schieten door 't verwoeste Europe heen (...)'.⁵⁸

De vazen in de vorm van vlammeende potten zijn op te vatten als vreugdetekens. Zulke vazen komen ondermeer voor in het vierde boek van Rotgans' heldendicht op Willem III. Op de titelpagina van dit vierde boek is een gravure te zien waarop twee wierookpotten voorkomen. In de bijgevoegde verklaring van de gravure werden de rokende wierookpotten uitgelegd als tekenen van vreugde.⁵⁹ In de tuin van Blenheim kwamen eveneens vlammeende urnen voor die in verband gebracht kunnen worden met

een militaire iconografie. Het ligt voor de hand om in de keuze voor bepaalde sculpturen een bedoeling of betekenis te verwachten. Zo was het Neptunusbeeld een veelvoorkomende figuur in 17e en 18e-eeuwse tuinen en met betrekking op de tuin van Neercanne kan de aanwezigheid van een Neptunus in verband gebracht worden met een eerbetoon van Van Dopff aan Willem III. Deze Koning-stadhouder behaalde zijn grote successen overzee en de zeegod werd onder andere door Rotgans gebruikt als verwijzing naar de sterke vloot van Willem III.⁶⁰

In Hampton Court, Herefordshire, bestond een concreet voorbeeld van zo'n eerbetoon aan de Hollandse Koning-stadhouder. Zijn persoon werd hier verheerlijkt en gesymboliseerd door middel van een Neptunus met tritons. De bouwheer, Th. Coningsby, was een trouwe aanhanger van Willem III en had in 1690 meegevochten in de slag bij de Boyne, waarvoor hij twee jaar later een Ierse adellijke titel ontving.⁶¹ In dit voorbeeld ligt er een duidelijk verband tussen de persoonlijke geschiedenis van de bouwheer en de iconografie van de tuin. Ook kasteel Neercanne gold niet alleen als bekroning van een succesvolle carrière, maar gaf tevens uitdrukking aan de rust van de vreedstijd. In verband met het laatste is bijvoorbeeld ook het beeldenpaar op het derde terras van Neercanne te interpreteren als uitdrukking van de voorspoed in vreedstijd. Het is niet ondenkbaar dat Mercurius en eventueel Flora, temidden van de bloemperken uitgelegd moeten worden als zogenaamde 'vredes goden' die de welvaart, de handel en het bloemenrijk vertegenwoordigden. Het lustoord Neercanne functioneerde per slot van rekening ook als bedrijf. Zo spreekt het beeldhouwwerk in het fronton van de wijnbouw. Halma heeft dan ook aandacht besteed aan de keur van wijnen die hem aangeboden werd gedurende zijn bezoek aan de heerlijkheid. Dit uiteraard niet zonder vermanende woorden te besteden aan een eventueel overmatig gebruik van het Bacchusvocht.

In zijn geheel genomen was de heerlijkheid Neercanne op te vatten als een ode aan de 'Santa Agricultura' en de 'Pia Rusticitas'. Van Dopff had bewust of onbewust met zijn lustoord, temidden van boomgaarden en landerijen, uitdrukking gegeven aan het concept van het ideale buitenleven. Het kasteel lag als een sieraad en blikvanger tegen de rug van de 'Bacchusheuvel' en werd omringd door de weelde van de velden van 'Ceres'.⁶²

Conclusie

De samenstelling van het lustoord bestond uit de buitenzaal, de parterre, een waterspiegel, de hemicycle, diverse lanenstelsels, het sterrebos, een oranjerie en de boomgaarden. Er zijn talloze voorbeelden van dit soort onderdelen vastgelegd in gravures en kaartmateriaal van 17e en 18e-eeuwse tuinen. Eveneens bestonden er handboeken voor alle mogelijke stofferin-

gen van een tuin, zoals fonteinen, beelden, hekwerk, kabinetten, etc. Toch is het niet direct mogelijk een eenduidig prototype te vinden voor het ontwerp van de tuin. Zoals gezegd ging de transformatie van het landschap in alle gevallen gepaard met een pragmatische en inventieve omgang met het ontwerp in samenhang met de gegeven situatie. Deze bestond uit de morfologie van het landschap, de bestaande infrastructuur en de bodemgesteldheid.

Ondanks dat het niet mogelijk is gebleken om een eenduidig voorbeeld voor de tuin van Neercanne vast te stellen, kan men zich aan de hand van diverse handboeken en gravures een idee vormen van de toenmalige smaak en stijkenmerken. Zo valt te denken aan de mogelijke overeenkomsten tussen de opzet van de parterre van Clingendael en die van Neercanne. Voor die tijd golden de ontwerpen van bijvoorbeeld Daniël Marot en André le Nôtre nog steeds als smaakbepalend en aangezien de eerstgenoemde in dienst was geweest van Koningstadhouder Willem III, is het niet ondenkbaar dat het ontwerp voor Neercanne overeenkomsten heeft vertoond met zijn stijl.

Men mag er vanuit gaan dat de gravure van Neercanne uit 1713-1714 een weerspiegeling is van de toenmalige smaak, de mogelijkheden en de idealen. Voor wat betreft de ligging van het kasteel, tegen de heuvelrug, golden de Italiaanse buitenverblijven als grote voorbeelden. Hierbij vormde het huis veelal het uitgangspunt voor de aanleg van de tuin en gold het tevens als het meest representatieve standpunt voor de bezoeker om overzicht over de zicht-as te verkrijgen. De verregaande abstrahering van het landschap door middel van symmetrische ontwerpen en lanenstelsels die ver het landschap ingrepen, kwam tot bloei gedurende de 16e en 17e eeuw en hierbij heeft Frankrijk een voortrekkersrol vervuld.⁶³

Aangezien Van Dopff de mogelijkheid heeft gehad om een nagenoeg nieuw kasteel te bouwen, kon hij het eigentijds klassicistische ideaal proberen te benaderen. Het huis en de tuin moeten tezamen als één ontwerp gezien worden, want ondanks het feit dat de tuin in etappes gereed kwam, is gebleken dat een meetkundige en visuele eenheid werden nagestreefd.

In het eindresultaat zijn eveneens details te vinden die wijzen op een specifieke militaire iconografie en in zijn geheel genomen was de heerlijkheid een uitdrukking van het ideale buitenleven waar men tijdens de vreedstijd in alle rust van kon genieten. Hoewel het kasteel en de tuin in de eerste plaats een representatief lustoord vormden, werden er bewust of onbewust vormen gebruikt die in een traditie pasten waarbinnen tuinen een ideële en maatschappelijke betekenis hadden.

Restauratie van de tuin

Op basis van het historisch onderzoek en de analyse van de samenstelling van de tuin kunnen een aantal gedachten ten aanzien van de voorgenomen restauratie geformuleerd worden.

Het komt niet als verrassing, maar het moet toch gezegd dat een 20e-eeuwse restauratie van een geometrisch formele tuin uit de vroege 18e eeuw altijd een 20e-eeuwse oplossing zal laten zien en nooit de vroege 18e-eeuwse situatie. Tevens is het voornemen om de tuin te restaureren, teneinde de geometrische tuin in samenhang met het omliggende landschap weer visueel te maken, op zichzelf onderdeel van geschiedenis.

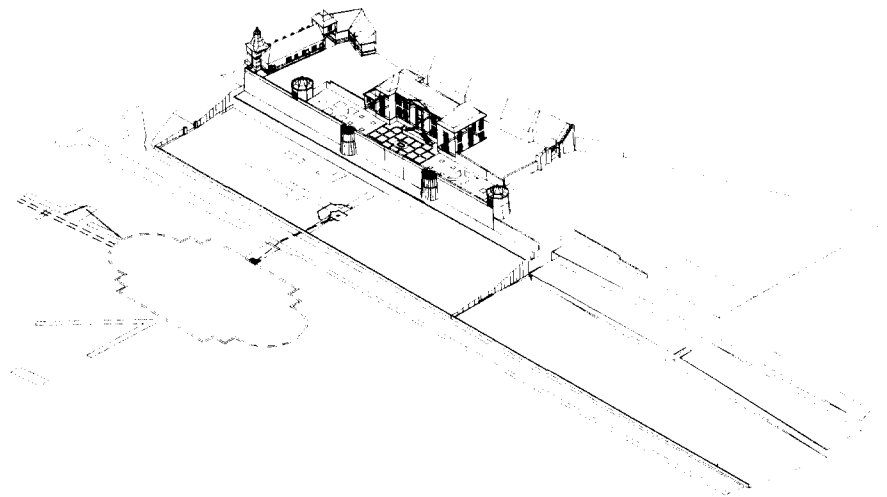
De verbondenheid van het kasteel Neercanne met de stad Maastricht en het omliggende landschap, evenals met de omliggende infrastructuur, is nog steeds goed zichtbaar. Deze tamelijk ongeschonden staat van de omgeving is tevens te danken aan het feit dat het landschap en het kasteel afzonderlijk al geruime tijd onder de hoede vallen van respectievelijk de monumentenzorg en de Stichting Limburgs Landschap. Het landschap tussen Maastricht en Neercanne, het Jekerdal, bezit met andere woorden een monumentaal karakter.

De doelstelling om de tuin nauwkeurig te reconstrueren naar een authentieke staat is onhaalbaar omdat er geen oorspronkelijke ontwerpplannen en beplantingschema's voor handen blijken te zijn. De nog aanwezige onderdelen van de tuin als het muurwerk, de teruggevonden bassins en de padenstructuur kunnen evenwel vrij makkelijk gerestaureerd worden. De aanvullende gegevens uit de gravure van 1714-15, de beschrijving van Halma en het archiefonderzoek zijn goed te gebruiken bij het maken van een ontwerp voor de restauratie of reconstructie van de tuin. Hier en daar zouden de gegevens namelijk aanleiding kunnen geven om tot reconstructie van diverse onderdelen van de tuin over te gaan. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de plaatsing van beeldengroepen of de aanleg van een sterrebos en de plaatsing van kuipplanten. Een sobere aanpak is hier echter op zijn plaats vanwege het grote gebrek aan kennis van de details.

De tuin in grote lijnen, de structuur

Over de organisatie van de siertuin bestaan weinig onduidelijkheden, er is immers nog genoeg te zien van de grote lijnen van het ontwerp. Veel van het muurwerk staat nog overeind en naar aanleiding van de opgravingen en het archiefonderzoek bleek dat de gravure van De Bruyn de voormalige tuin tamelijk betrouwbaar weergeeft. Het omliggende landschap is bovendien nauwelijks verstoord door industrie, wegen of spoorbanen, zodat eveneens het verband tussen de stad, het landschap en de siertuin zichtbaar is gebleven.

De geometrische patronen van de siertuin

Afb. 21. Gedigitaliseerde meting van kasteel, terrastuinen en de opgravingsputten en -sleuven. Tekening TU Delft, Werkgroep Restauratie.

tezamen met het klassicistische kasteel leverden ooit een contrast op met het omliggende landschap dat verder bestemd was voor de landbouw en veeteelt. Zo zou het één van de doelstellingen kunnen zijn om door restauratie dit contrast weer zichtbaar te maken.

Ondanks dat het hier om een contrast gaat, werd voor de bewerking en de vormgeving van het landschap, ofwel voor nutsdoelstellingen, ofwel voor esthetische doelstellingen, gebruik gemaakt van dezelfde methoden en technieken. De verregaande beheersing van het landschap door middel van steeds geavanceerdere technieken is een bekend gegeven in de 17e en 18e eeuw en werd gethematiseerd in siertuinen. Eén van de kenmerken van de beleving van een siertuin was dan ook dat men bewondering koesterde voor het toegepaste vernuft, zoals dit bijvoorbeeld te zien was bij de waterwerken en de werking van het perspectief.

Het bovenste terras is helaas in de huidige vorm niet meer een afgeleide van het beeldmateriaal. De eenheid die de façade van het huis en de keermuur vormden, is door de verbreding van het eerste terras verloren gegaan. Hiermee verdween de maateenheid die essentieel was voor de opbouw van de tuin. Deze maateenheid werd immers voortgezet op de midden-as en is op het derde en vierde terras zichtbaar geweest.

Het padenverloop van het derde terras, zoals weergegeven op de gravure, werd door de opgraving grotendeels bevestigd en is dus niet moeilijk terug te brengen. Het bassin in het midden van het derde terras is nagenoeg in ongeschonden staat opgegraven. Behalve dat de afmetingen van dit bassin veel kleiner zijn dan men verwachten zou naar aanleiding van de gravure, blijkt dat de vorm en situering wel overeenkomen met hetgeen op de gravure is weergegeven.

De structuur van het vierde terras is moeilijker te herleiden uit de opgravingsresultaten. Van het bassin, dat in deze dagen is begroeid met struiken en bomen, zijn grote delen van de stenen omwalling teruggevonden. Ook zijn delen van deze rand in de huidige situatie nog zichtbaar, wat maakt dat het geheel nog goed te restaureren en reconstrueren is. Wellicht is het mogelijk om met behulp van de landmeting uit 1710 de afmetingen van de omliggende bewalling te reconstrueren, evenals de uitloop van de dubbele laan tot aan de Trichterweg.

De invulling van de structuur

De plaats van de compartimenten voor broderie, bloemen en gras is dan wel enigszins te reconstrueren met behulp van de opgravingsresultaten en de gravure, maar ten aanzien van de invulling hiervan is niets of nauwelijks iets teruggevonden. De gravure laat drie keer broderieperken zien: op het eerste terras rondom de fontein, eveneens rondom het bassin van het derde terras en op het vierde terras in de halfronde afsluiting. De broderiepatronen vertonen op de gravure weliswaar kenmerken van de zware stijl uit de periode van het einde van de 17e en het begin 18e eeuw, maar of dit de weergave was van het oorspronkelijke ontwerp is hiermee nog niet bewezen. Een idee hieromtrent zal dus gevormd moeten worden aan de hand van contemporaine handboeken en plaatmateriaal. Deze werkwijze betekent dat er een reconstructie tot stand zal komen door middel van de toepassing van laat 17e en vroege 18e-eeuwse ontwerpprincipes.

In *Les Delices du Pais de Liège* komen, in verband met het vierde terras, 'Boulingrinsparterres' aan de orde. Dit kan duiden op een verdiept gelegen perk waarin een broderiepatroon van gras was aangelegd.

Uit Halmas hofdicht en het rentmeestersarchief kan opgemaakt worden dat er taxus,

buxus, perzik, abrikoos, kers, druif, rode en witte rozen voorkwamen op het tweede en derde terras. Deze beplanting heeft voornamelijk betrekking op de leibomen en de perken.

Naar aanleiding van het fruit dat op het tweede en derde terras groeide, bracht Halma onder andere de kleur geel onder de aandacht. Er zijn meer aanwijzingen te vinden om aan te nemen dat deze kleur een belangrijke rol speelde in de luthof van Neercanne. Niet alleen is het huis in de kleur geel gesausd, de kleur kwam tevens ter sprake in één van de rekeningen uit het rentmeestersarchief, waarschijnlijk met betrekking tot een parterre. Geel was een veel gebruikte kleur, evenals wit, zwart en rood. Aangezien het kasteel in een okergele kleur werd gesausd, is het niet onwaarschijnlijk dat voor de parterres geel zand of gele kiezels gebruikt werd.

Eveneens zijn er nauwelijks gegevens naar boven gekomen over de verticale elementen op de diverse zichtassen en verbindingpunten. Op de gravure is wel te zien dat er gesnoeide taxusboompjes, beelden, kabinetjes, fonteinstralen, etc. in de tuin voorkwamen. Slechts een aantal rekeningen uit het rentmeestersarchief bevestigen het bestaan van een aantal ornamenten en beelden, maar lichten ons niet in over de details. Er zal dus een keuze gemaakt moeten worden welke verticale elementen gereconstrueerd gaan worden. Niet alle mogelijkheden zullen even gemakkelijk te realiseren zijn en daarbij zullen de keuzes ook in samenspraak moeten zijn met de vooropgestelde doelstelling van de reconstructie. Uit ervaring elders blijkt namelijk dat juist ten aanzien van reconstructies van niet meer bestaande ornamenten makkelijk zogenaamde stijlfouten en iconografische vergissingen zijn te begaan.⁶⁴

Het beeld van de details, ofwel de inrichting, is tevens moeilijk te fixeren vanwege het veranderlijke karakter van een tuin. Elk seizoen bracht een andere situatie met zich mee en aangezien men voortdurend bezig bleef met de inrichting van de tuin, wordt het moeilijk gemaakt om over een definitieve samenstelling te kunnen spreken. Het is echter voor de beleving van een tuin van belang dat hij zich zowel op een afstand als van dichtbij laat bewonderen. Hiervoor zijn het grote overzicht en de details van even-

groot belang. Daarom is het zeker geen onbelangrijk gegeven dat uit de analyse van het ontwerp voor de terrastuin van Neercanne gebleken is dat een duidelijk lijnenspel en een meetkundige eenheid aan het ontwerp ten grondslag heeft gelegen.

Thematiek en beleving van de tuin

Over het algemeen werd in een 17e en vroeg 18e-eeuwse siertuin de esthetiek van de geordende natuur en van de toegepaste wetenschappen gethematiseerd. Het was ondermeer de bedoeling dat het verschil tussen natuur en kunst aanschouwelijk gemaakt werd, bijvoorbeeld door middel van een geometrisch patroon van perken die aan de randen gevuld waren met bijzondere bloemen en door perspectivische vergezichten, maar ook door middel van fontein en cascades. Men kon zich tijdens de wandeling verwonderen over, en genieten van de keur aan zintuigelijke ervaringen die de tuin te bieden had. De geluiden van de diverse waterlopen, de kleuren en geuren van het fruit en de bloemen, evenals de betekenis van een iconografisch programma, waren allen essentieel voor de beleving van een siertuin.

Naast de vrij algemeen geldende thematiek binnen een tuin werd aan de betekenis van het luthof of Neercanne nog een specifiek thema toegevoegd. Diverse onderdelen in deze tuin spreken van een thema dat betrekking heeft op de oorlog en de vrede. Gezien de militaire carrière van de bouwheer is het niet verwonderlijk dat hij datgene wat hem gemaakt had tot wat hij was tot uitdrukking liet komen in zijn lustoord. Van Dopff had immers eveneens het St. Pietersfort ontworpen en zoals eerder opgemerkt, bezat de route van het fort naar de heerlijkheid Neercanne, zeker voor Van Dopff, theatrale kwaliteiten. Bovendien had de hele omgeving van Maastricht recentelijk onder invloed gestaan van het oorlogsgeweld. De keermuur met de rondelen sprak nog van de rol die de omgeving van Maastricht had gespeeld in de 17e-eeuwse oorlog met Spanje en het nabij gelegen St. Pietersfort getuigde van de toenmalige strijd van de Republiek tegen Frankrijk.

Het kasteel met de siertuin en de boomgaarden zijn op te vatten als tekenen van voorspoed, rust en orde die heersen gedurende de vreedstijd.

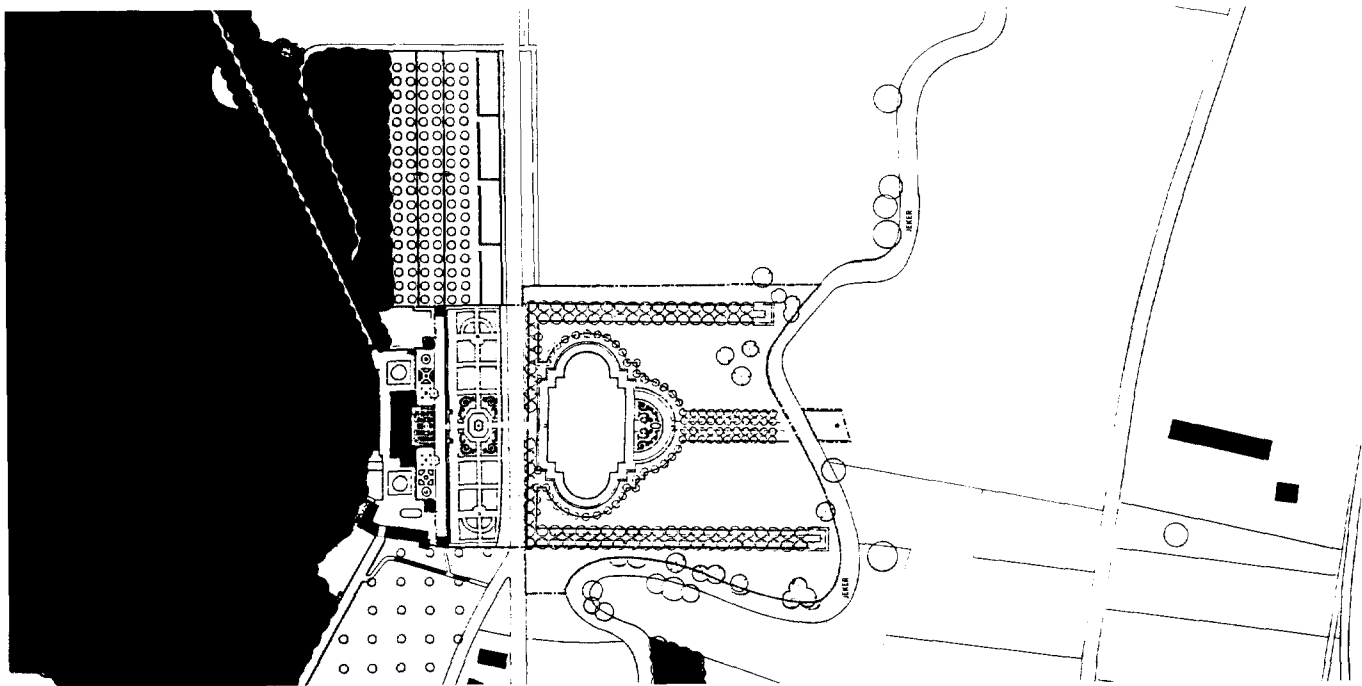
Lijst van boom- en plantsoorten

Afkomstig uit het rentmeestersarchief:⁶⁵

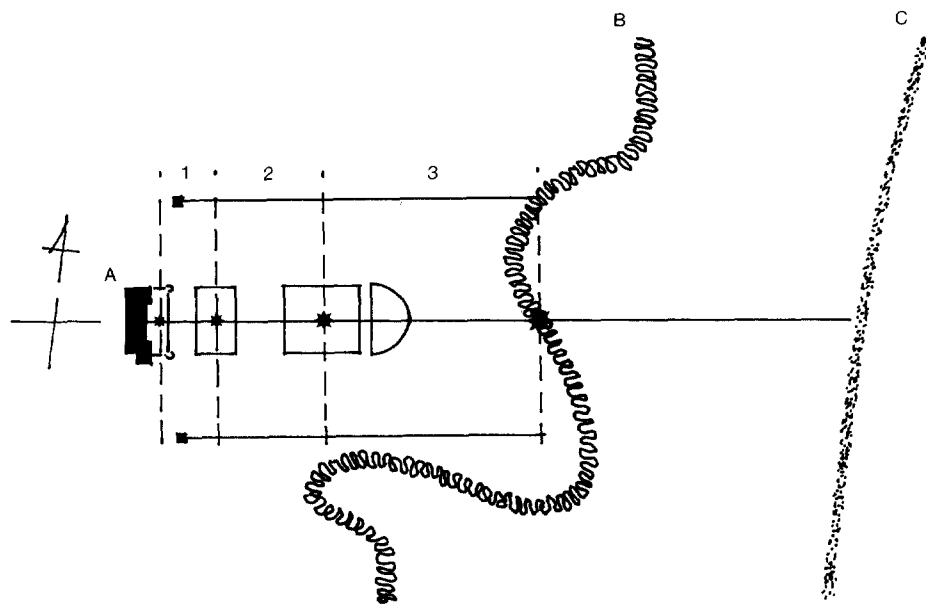
- Abeelbomen (witbomen, witte populier), (inv.nr. 82, 1715: 'abeelboemen langs den straat en de wey geplant').
- Beuk (inv.nr. 82, 1707).
- Dennen (inv.nr. 82, 1707: inv.nr. 82, 1709).
- Eik (inv.nr. 79, 1699: '202 kuilen voor de eicke bomen gemaakt', inv.nr. 79, 1699: 'planten van de eyckeboemen', inv.nr. 9, 1700: '424 kuilen voor eikeboemen').
- Els (inv.nr. 5, 1700: 4500 'else planten').
- Hopplanten (Hasselt ⁶⁶, ongenventariseerde stukken, Kanne, 1716, 2000 stuks aangekocht).
- Iep (inv.nr. 5, 1700: 225 'ypebooms').
- Laurierboompjes (inv.nr. 82, 1715: 'Lauriercuypen').
- Linde (inv.nr. 9, 1700: 'lindekens in den hof').
- Meloen (inv.nr. 82, 1711: '5 meloenkastjes geleverd').
- Notenbomen (inv.nr. 82, 1707, inv.nr. 79, 1699: 'gelevert 112 nootebomen').
- Oranjeboompjes (inv.nr. 48, 1706: aankoop 2 kuipen voor oranjeboomen voor hof van 't kasteel).
- Palm (inv.nr. 81, 1705: 'uitgraven van pallum', inv.nr. 82, 1710: 'palm schoonmaken') (buxus).
- Perebomen (inv.nr. 82, 1707).
- Perzikkbomen (inv.nr. 5, 1700: '12 perseykbomen').
- Taxusheggen (inv.nr. 82, 1714: 'in den hoff an di geele plaetse', 'mest ondergraven aan de taxisheggen in den blommenhof').
- Wilg (inv.nr. 79, 1699: 'planten van willegehout ende het plenieren van de aerde in de weide').

Afkomstig uit Halma:⁶⁷

- Abrikoos.
- Appel.
- Druif.
- Hagen (else).
- Kers.
- Linde.
- Perzik.
- Rode en witte roos.

Afb. 22. Voorlopig restauratie-ontwerp van de tuinen van kasteel Neercanne. Ontwerp van tuin- en landschapsarchitect Wil J.A. Snelder in opdracht van C. Oostwegel.

Afb. 23. Geometrisch schema van huis en tuinen zoals geanalyseerd en beschreven door de auteur (tek. F.W. van Voorden). A - huis; B - Jeker; C - Trichterweg. In de tekening zijn de centrale as (oost-west) en de noord-zuidassen van de tuinzaal (eerste terras), het derde terras en het vierde terras aangegeven en de fictieve beëindiging ter hoogte van het snijpunt van de Jeker en de centrale as. De verhoudingen in afstand tussen de gemarkeerde snijpunten zijn 1:2:3.

Noten

- 1 Halma, F., *Het kasteel van Aigermont en d'omleggende landstreeken in de heerlykheit van Nederkan, nevens de stad Maastricht: in heldendicht afgeschetst*, Leeuwarden, 1715.
- 2 Gemeente Archief Maastricht, Familie Archief Poswick, IV portefeuilles.
- 3 Rijksarchief Maastricht, Loontjes, R. A. M., *Inventaris van het archief van Johan Overdoff*, rentmeester van Von Dopff, Maastricht, 1976, nr. 16.1113.
- 4 Rijksarchief Hasselt: Archief 'Kanne Schepenbank', nr. 78 en losse stukken betreffende Neercanne.
- 5 *Les Delices du Pais de Liege ou description historique, géographique, topographique et chorographique*, Liege, 1738-44, V Dln., 'Le chateau de Nedercanne': Tome III, Part. II, 409-410.
- 6 Alberts, W. J., *Geschiedenis van de beide Limburgen*, II Dln., Assen 1974, deel II.
- 7 Batta, E. C. M. A., e.a., *Limburgs verleden*, uitgave van L.G.O.G., Maastricht, z.j., deel II, 1967.
- 8 Alberts, op. cit. noot 6, 23-30. Alberts geeft hier een opsomming van families die door middel van de verdiensten uit krijgsveld landgoederen opkochten en tot grote bouwactiviteiten overgingen. In dit lijstje namen komt Van Dopff niet voor. Wel moet hij tot de bovenlaag van de Maastrichtse bevolking behoord hebben, vooral gezien zijn ambt als gouverneur.
- 9 Eversen, J. M. H., 'De militaire Gouverneurs van Maastricht, 1567-1794', uit: *Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Limbourg*, 1912, nr. 48, 173. Van Dopff werd door Leopold I in 1863 benoemd tot Reichsritter. Op eigen gezag liet hij zich baron Van Dopff noemen en pas in de 19e eeuw werd het de familie officieel toegestaan deze titel te voeren.
- 10 Op. cit. noot 3, inv. 41, juni en oct. 1699 en inv. 48, 1706.
- 11 Schmidt, K., 'Hollands buitenleven in de zeventiende eeuw', uit: *Amsterdams Sociologisch tijdschrift*, nr. 4, 1978, 434-447. 1. De opkomst van de buitenplaatsen.
- 12 Zie hiervoor onder andere: Steenbergen, C. M., *De stap over de horizon*, Delft, 1990. En: Franck, C. L., *The Villas of Frascatie 1550-1750*, London, 1966.
- 13 Veen, P. A. F. van, *De soeticheydt des buyten-levens, vergheleschapt met de boucken*. Utrecht, 1985. Van Veen schetst hierin de ontstaansgeschiedenis van het literaire genre 'hofdicht', maar biedt tevens een geschiedenis van het buitenleven.
- 14 *Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap*, Utrecht, 1887, deel 10, 227-336.
- 15 *Ibid.*, pag. 244: De lanenstelsels in Darmstadt, in de vorm van een paviljoen met een zichtas op de prinselijke residentie.
Pag. 245: Beschrijving van het kasteel te Heideberg gelegen op een heuvelrug boven de Nekkar.
Pag. 251: Vergelijking van lanen met Hollandse lanen op snoeiwijze.
Pag. 263: Beschrijving van het kasteel Neuenstein, de vijvers, de fonteinen en de tuinen. Vooral de parterres worden vergeleken met de Hollandse omdat ook hier kabinetjes voorkwamen waarin men wijn kon drinken.
Pag. 271-72: Bewondering van de kastelen en lusthuizen rond Neurenberg.
Pag. 307: Beschrijving van een feest aan het keizerlijk hof, waarbij alle gasten meespeelden in de beklimming van de Parnassusberg, met Apollo en herders, etc.
Pag. 311: Van Dopff bezocht het fort te Wenen waar hij succesvol de aanval van Turkse legers afsloeg.
Pag. 313: Beschrijving van de jacht en het sterrebos bij de Donau.
Pag. 314: Bezoek aan het 'Neugebaude' bij Wenen, dat een imitatie was van de tent van Sultan Soliman.
- 16 Puters, A., 'Parallèle des architectures mosanes de Liège et de Maestricht', uit: *Maasgouw*, nr. 69, 1950, 98-109.
- 17 Op. cit., noot 4.
- 18 Roy, J., le, *Castella et praetoria Nobilium Brabantiae*, Antwerpen, 1669. En van dezelfde auteur: *Le grand theatre profane du duche de Brabant*, Den Haag, 1730.
- 19 Jong, E. de, 'Een Teyken van den soeten vreed', zur Interpretation des 'Eisernen Mannes' am Springenberg', in: *Soweit der Erdkreis reicht, Johann Moritz von Nassau-Siegen 1604-1679*, uitgave van Städtisches Museum Haus Koekkoek Kleve, 20 sept. - 11 nov. onder red. van G. de Werd, Kleve, 1979, 195-204.
- 20 Citaat uit: Rotgans, L., *Aan zijn koninklyke mayesteit, Wilhem III koning van Engeland, Schotland, Vrankryk en Ierland*, Utrecht, 1691, 107.
- 21 Loontjes, op. cit., noot 3, inv. 78; Kanne, 1699-1737, boeknr. 7, a, pag. 2-3.
- 22 Hasquin, H., *Gemeenten van België*, IV Dln., deel I, 456.
- 23 Op. cit., noot 3, inv. 3, 16 febr. 1698.
- 24 Op. cit., noot 2, port. I.
- 25 Op. cit., noot 3, Inv. 89. Besteld werden: '9 kruisramen, lambrisering tot borsthoogte voor 14 kamers, 12 deuren met lijstwerk enkel paneel, 8 dubbele deuren met lijstwerk, 8 dubbele deuren meest balcondouren onder een glas borstwering met schuifraam. 12 schoorsteenmantels tot bijna aan de zolder, alles moet van eikenhout gemaakt, voor de somma 1300 Hollandse guldens, klaar zijn maart-april 1699', de bestelling werd gedaan bij Routers te 's Hertogenbosch 9 juli 1698.
Inv. 3. 1698, oktober: Meester Jan de beeldhouwer werd betaald voor 4 marmeren lijsten voor de schouwen.
- 26 *Ibid.*, Inv. 55, 1715. Hofmeester 80 rijksdaalders, de hovernier 40 en zijn zoon 25 rijksdaalders. Van Dopff had ook een hovenerie te Hartelstyn en aan de Vrouwenpoort, zij ontvingen elk 2 rijksdaalders. Inv. 48, 1706. Noyer de hofmeester ontving 50, Creyn de hovernier 40 rijksdaalders.
- 27 *Ibid.*, vanaf 1699 komen betalingen voor aan de bottelier, Jacobus Sleypen. Hij bottelde wijn, champagne, hoegaarden, moeselwijnen, etc.
- 28 *Ibid.*, Inv. 97.
- 29 Op. cit., noot 2, Port. I, 1705.
- 30 *Ibid.*, 1699.
- 31 Op. cit., noot 3. Volgens het stuk in Inv. 82, gedateerd maart 1713, werd er tien dagen gewerkt aan het opmeten van alle grond van 'de heer van Nedercann' door F. Coquard en vier assistenten. Helaas heb ik deze kaart niet kunnen vinden.
- 32 Rotgans, op. cit., noot 20.
- 33 Eversen, op. cit., noot 9, 177-178.
- 34 Op. cit., noot 2, Port. I.
- 35 Op. cit., noot 3, Inv. 82, mei, 1715.
- 36 *Ibid.*, 1708, juli. Hierin werd vermeld dat 2 knechten alle bloempotten en 'postueren' geschilderd hadden.
- 37 Op. cit., noot 3, Inv. 48, mei 1706: Aankoop van twee kuipen voor oranjebomen voor het hof van het kasteel Neercanne. Inv. 82, mei 1715: Vermelding van vijf laurierkuipen.
- 38 *Ibid.*, Inv. 5: Jan Jansen werd betaald voor zijn werk aan de oranjerie.
- 39 *Ibid.*, Inv. 81, 1705-6: 'Espalier in de hof', schoonmaak van palm en bomen met borstels.
- 40 *Ibid.*, Inv. 82, 1714. Het bemesten van taxusheggen in de blommenhof werd hier in rekening gebracht, en uit een andere rekening van het zelfde jaar blijkt dat er werd gewerkt aan de 'taxusheggen in den hof an di geele plaetse'.
- 41 *Ibid.*, Inv. 79, 1699.
- 42 *Ibid.*, Inv. 82, aug. 1712. Men had gewerkt aan 'den dolfin' in de vijver, en in mei 1715 werden eveneens de 'dolfins aen de fonteyne' genoemd.
- 43 *Ibid.*, Inv. 82, april 1708. De naam van de sloopstimmerman Wassingh werd hier genoemd.
- 44 *Ibid.*, Inv. 82. Deze rekening is hier al vaker aangehaald en behelst: schoonmaak en reparatie aan: 2 postueren in de allees van den vijver, reparatie aen den Atunus (Neptunus ?), 3 postueren in den hof, de dolfins aen de fonteyne, 19 cleyne postuerkes, 20 bloempotten, 2 artisoeken geveert aen de barriere, 2 waese (vazen ?) aen de voorbarriere, 2 waese aen de barriere van den bos, Erkeis (Hercules ?) in den bos, 5 lauriercuypen, eenige steenwerk in 't opgaan van den bloemhoff, reparatie andere artisoeken, ramen van eenig lamoen kasten.
- 45 Op. cit., noot 5: 'Door de Kunst'.
- 46 Op. cit., noot 3, Inv. 82. Vanaf 1704 werd Beranger betaald voor zijn ondernomen reizen teneinde een watermachine aan te schaffen. Dit gebeurde in 1707 toen de 'machine vanuit Dalhem' betaald werd. Uit één van de rekeningen uit inv. nr. 82 blijkt dat in 1711 water in een bak werd gepompt en dat er water gepompt werd voor de fonteinen.
- 47 Op. cit., noot 4, niet geïnventariseerd archief, betreffende kasteel Neercanne. Waarschijnlijk betreft het hier een gedeelte van het rentmeestersarchief uit maart, 1715.
- 48 *Ibid.*, gichten 1699-1737, boeknr. 18, pag. 38.
- 49 Op. cit. noot 3, Inv. 82, maart 1710.
- 50 *Ibid.*, Inv. 82, maart 1711.
- 51 Op. cit., noot 44.
- 52 Op. cit., noot 3, Inv. 82, aug. 1714. 'Mons. Soubsignee en de jardenier' met twee knechten.
- 53 *Ibid.*, noot 3, Inv. 82, 1712.
- 54 Nispen tot Sevenaer, E. O. M. van, *De monumenten van geschiedenis en kunst, in de provincie Limburg*, Deel V, 1e stuk: 'De monumenten in de gemeente Maastricht', 5e aflevering, vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, De provincie Limburg, Maastricht, 1853, 749.
- 55 Genicot, L. F., ed., *Het groot kastelenboek van België, kastelen en buitenplaatsen*, Brussel, 1977.
- 56 Nispen tot Sevenaer, op. cit., noot 21, 746.
- 57 Hunt, J. D., Jong, E. de, 'The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary', in: *Journal of Garden History*, nrs. 2 & 3, 1988, 225.
- 58 Rotgans, op. cit., noot 20, 107.
- 59 *Ibid.*, gravure nr. 9, pag. 132.
- 60 *Ibid.*, pag. 44, verklaring van de gravure voor het 11e boek.
- 61 Hunt, J. D., Jong, E. de, op. cit., noot 57, 237.
- 62 Bentmann, R., Mueller, M., *Die Villa als Herchaftsarchitektur*, Frankfurt am Main, 1981, 51-116.
- 63 Steenbergen, C. M., *De stap over de horizon*, Delft, 1990.
- 64 Hennebo, D., *Garten Denkmalpflege, grundlagen der Erhaltung Historischer Garten und*

Grünanlagen, Stuttgart, 1985. Jong, E. de, 'Het Loo, van paleis tot museum', uit: *Bulletin KNOB*, nr. 5, 1985, 235-247. Themanummer *Groen*, 1983; 'De luthof het Loo herwonnen, via restauratie tot educatie'.

65 Op. cit., noot 3.

66 Op. cit., noot 4.

67 Op. cit., noot 1.

Bronnen

Veel gebruikte bronnen waarin standaardelementen voor een formeel geometrische tuin aangetroffen kunnen worden:

Boyceau, J., *Traite du jardinage selon les raisons de la nature et de l'art*, 1638.

Cause, H., *De koninklijke hovenier, aanwijzende de middelen om boomen bloemen en kruiden te zaayen, planten, aen queeken en voorteele*, Amsterdam, 1676.

Court, P. de la, *Byzondere aenmerkingen over het aanleggen van prachtige en gemeene landhuizen, luthoven, plantagen en aanklevende cieraeden*, II delen, Leiden, 1737.

Dezallier D'argenville, A. J., *Theorie et pratique du jardinage*, Paris, 1709.

Groen, J. van der, *Den Nederlandtsen Hovenier, zijnde het 1e deel van het vermackelijk landtlevens, Beschrijvende allerhande Princelijcke en Heerlijcke lust-hoven en Hofsteden (...)*, Amsterdam, 1669.

M., I. v. d., *Cieraad der luthoven*, Leiden, 1730.

M., I. v. d., *Tractaat der luthoff*, 1720.

Marot, D., *Oeuvres de Sieur Daniel Marot architect de Guillaume III Roy de la Grande Bretagne*, 's-Gravenhage, 1703.

Mollet, A., *Le jardin de plaisir*, 1651.

Naschrift van de redactie

Tijdens de produktie van dit Bulletin is de begeleider van Klazien Brummel, Eric de Jong, gepromoveerd aan de Rijksuniversiteit Groningen op het proefschrift *Natuur en kunst, Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (uitgeverij Thoth, Amsterdam 1993). Promotor was prof. dr. E.R.M. Taverne.

'Natuur en Kunst' is hét overzichtswerk van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de periode 1650-1740, en mag dan ook als bron niet bij dit artikel over Neercanne ontbreken.

Inmiddels is ook bekend gemaakt dat voor de restauratie van de kasteeltuin subsidie zal worden gegeven door de Europese Gemeenschap. Hierdoor zal het voorlopige restauratieplan van architect Wil J.A. Snelder op korte termijn worden uitgewerkt tot een definitief plan. Parallel hieraan zullen onderzoekers en ontwerpers trachten nadere uitgangspunten op te stellen voor het restauratieplan. Over de te volgen werkwijze vindt overleg plaats tussen de betrokken instellingen.

Mede ten behoeve van de voorgenomen bijeenkomsten van deskundigen is het afbeeldingsmateriaal bij het artikel uitgebreid met tekeningen en plattegronden van het project Historische structuuranalyse Maastricht. De tekeningen zijn na overleg met de auteur vervaardigd door de Werkgroep Restauratie van de TU Delft (Faculteit der Bouwkunde).

F.W. van Voorden

Verantwoording van de bezochte instituten

Gemeente-archief Maastricht:

Poswick archief, foto Atlas. Er is hier geen topografisch kaartmateriaal beschikbaar. De kaarten van Ferraris en Tranchot zijn niet gedetailleerd genoeg om van pas te komen.

Rijksarchief Maastricht:

Rentmeestersarchief, geïnventariseerd door Loontjes. Een aantal jaargangen zijn vanwege de kwetsbaarheid van het materiaal niet te raadplegen. De legger op de kadastrale kaart vermeldt de overblijfselen van de tuin in de 19e eeuw, maar de bijbehorende kadastrale kaart van Neercanne is niet zo gedetailleerd. Het kaartmateriaal dat tijdelijk is overgebracht naar het archief te Heerlen leverde slechts één tekening op van de Cannerweg. Deze stamt uit de late 17e eeuw en werd gemaakt ten behoeve van het onderhoud. Hierop is noch het kasteel, noch de tuinen te zien.

Staatsarchief Hasselt:

Hier moet gezocht worden in de zogenaamde 'Gichten en Rollen' van de jurisdictie Neecanne. Enige transacties van Van Dopff en leden van de gemeente worden in dit archief bewaard. Er is tevens een ongeïnventariseerd onderdeel van het rentmeesterarchief gevonden.

Kadaster Hasselt:

Hier is een kadastrale minuutplan uit ongeveer 1840 aanwezig waarop het gehele dorp Neercanne en omliggende land in kaart is gebracht. Het kaartmateriaal is tamelijk gedetailleerd en de plaatsen die ook voorkomen in de rekeningen uit het rentmeestersarchief worden met name genoemd.

Rijksarchief Brussel:

Naar aanleiding van telefonisch contact zou het de moeite waard kunnen zijn hier te zoeken naar extra beeldmateriaal van de graveur De Bruyn. Wellicht zijn er nog originele tekeningen te vinden, zodat gravures en tekeningen met elkaar vergeleken kunnen worden. Dit is bijvoorbeeld wel mogelijk bij de bekende graveur van buitenplaatsen Remacle le Loup. In de stadsbibliotheek van Maastricht zijn schetsen van zijn hand aanwezig en de uiteindelijke gravures hiervan werden opgenomen in *Les Delices du Pais de Liège*.

Rijksdienst Monumentenzorg Zeist, bibliotheek:

De Groene Reeks en diverse naslagwerken op het gebied van historische tuinen werden hier geraadpleegd.

Rijksmuseum Amsterdam, prentenkabinet, bibliotheek:

Hier is één tekening van De Bruyn aanwezig, maar verder zijn er geen gegevens naar boven gekomen op de ingang 'Maastricht' en 'Neercanne'.

Bodel Nijhuis Collectie, Universiteit Bibliotheek Leiden:

Na raadpleging van de prentencollectie en het kaartmateriaal, bleek zich hier geen nieuw beeldmateriaal te bevinden.

Wageningen Landbouwhogeschool:

De Springercollectie en ander bronnenmateriaal worden hier bewaard en zijn geraadpleegd.

Udenhout, kasteel de Strijdhoeve, freule Le Mire:

Dit kasteel is gesticht in 1760 door luitenant generaal Willem Jacob Frederik Baron van Dopff, de kleinzoon van Daniel Wolff. Hij verkocht Neercanne om zich hier te vestigen.

Den Haag:

Algemeen Rijksarchief, Centraal bureau voor de genealogie. Het O.P.V. of O.P.S.V. te raadplegen was overbodig. Veel materiaal was reeds in bezit van J. van Haften die in Maastricht onderzoek deed in het kader van de Historische Structuuranalyse Maastricht.

Staatsarchief Luik:

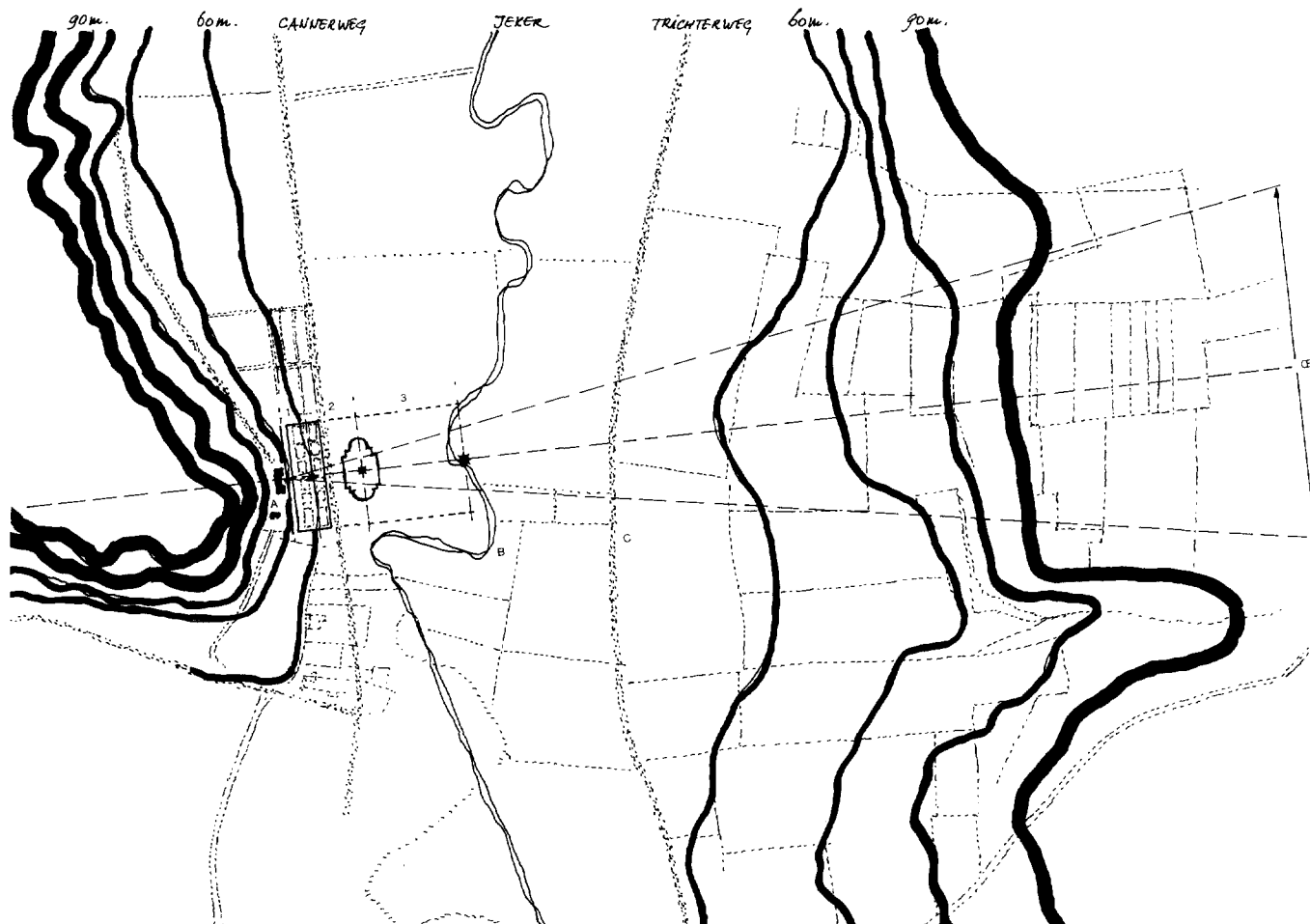
Hier bleek slechts het persoonlijk archief van Wansoulle, één van de bewoners van het kasteel Neercanne uit de 17e eeuw, aanwezig te zijn. De prentencollectie van de Universiteit van Luik lijkt de moeite waard voor wat betreft beeldmateriaal van tuinen en buitenplaatsen in het Maasgebied.

Haarlem:

Raadpleging van de bibliotheek van E. A. de Jong.

Bijlage I

Situering van de terrastuin van Neercanne in het landschap

Afb. 24. Inpassing van kasteel Neercanne en de terrastuinen in het landschap. Hoogtelijnen, Jeker, Cannerweg en Trichterweg zijn overeenkomstig de huidige toestand (bron Topografische kaart 1:25.000, 1979). De intekening van de verkavelingen en de terrastuinen ten westen van de Cannerweg en het kasteel zijn afkomstig van het kadastrale minuutplan (zie afb. 3). Het geometrisch schema met de verhouding 1:2:3 komt overeen met de analyse van de auteur (zie afb. 23). Om de perspectivische werking van het artificiële tuinencomplex in het natuurlijke landschap te verduidelijken is de centrale (zicht-) as (CE) tot in het oostelijke plateau doorgetrokken en is het blikveld (20°) vanuit het centrum van het eerste terras ingetekend. A - huis/kasteel; B - Jeker; C - Trichterweg. (Analyse en tekening F.W. van Voorden).

Bijlage II

Landgoederen en buitenplaatsen in de gemeente Maastricht

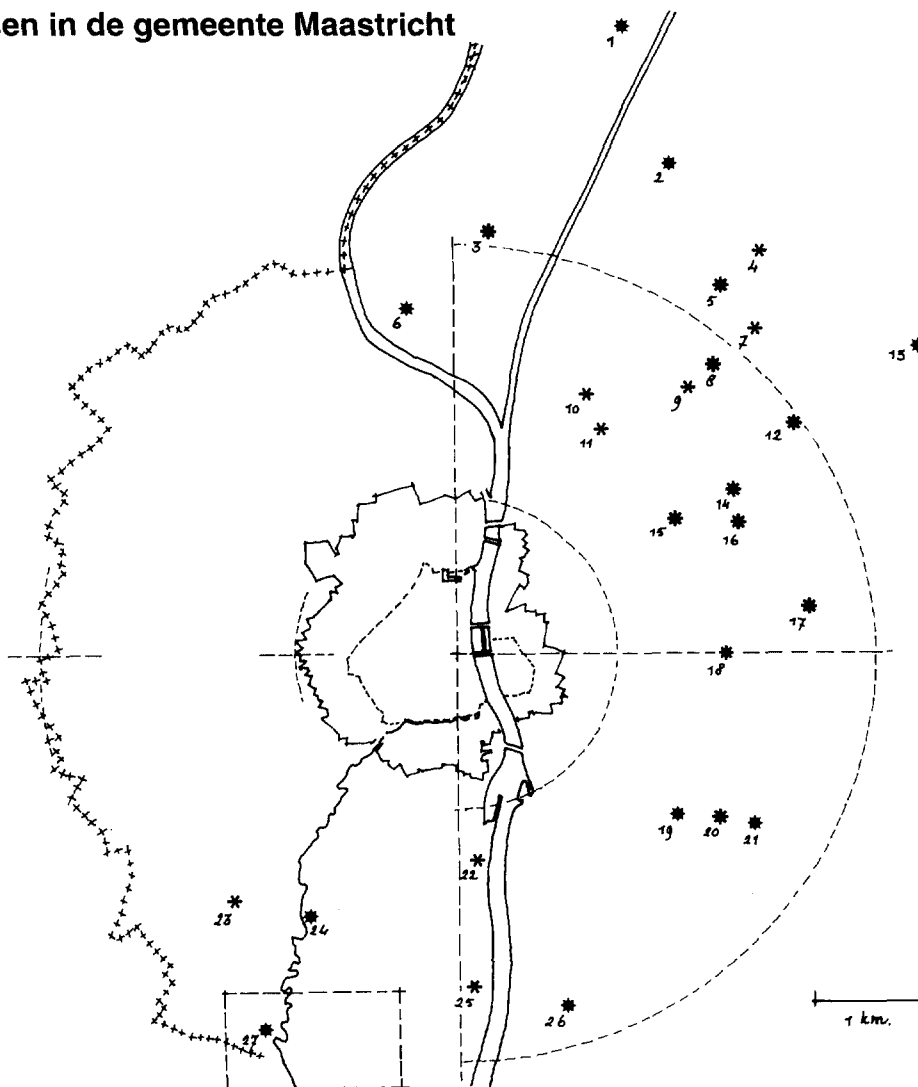
Afb. 25. In de plattegrond zijn de bestaande landgoederen en buitenplaatsen binnen de huidige gemeentegrenzen van Maastricht aangegeven. In de uitsnede links onder kasteel Neercanne (nr. 27; zie voor de uitsnede afb. 24). In het overzicht zijn de volgende categorieën onderscheiden:

- landgoederen en buitenplaatsen uit de 17de en 18de eeuw,
- idem, ontstaan na verbouwing en/of uitbreiding van een middeleeuws gebouw,
- overige landgoederen en buitenplaatsen (hoofdzakelijk 19de eeuws).

Het overzicht is gebaseerd op de scriptie M.C.H. Regout, De landgoederenzône in de gemeente Maastricht, inventarisatie en ruimtelijke analyse (Maastricht 1991; stagerapport Dienst Stadsontwikkeling).

Opvallend in de plattegrond is de geïsoleerde ligging van Neercanne in de westelijke helft van de gemeente. De zône van 2400 m tussen de vestingwerken van de stad en de rijksgrens met België (in 1839 op kanonschotafstand van de vestingplaatsen bepaald) is vrijwel leeg. De landgoederen en buitenplaatsen presenteren zich als een culturele pendant in de vorm van een cirkelvormige linie in de oostelijke helft van het gemeentelijk grondgebied.

Ter ondersteuning van deze constatering zijn de contouren van de westelijke militaire ringzône als halve cirkels in de oostelijke helft doorgetrokken. Het torentje van het middeleeuwse stadhuis (het Dinghuis) fungeert als middelpunt. (Analyse en tekening F.W. van Voorden).

Legenda

- * landgoederen/buitenplaatsen 17de en 18de eeuw
- * idem, met middeleeuwse kern
- * overige landgoederen/buitenplaatsen
- + + + + + rijksgrens met België
- — — — — grens van de Maastrichtse vestingwerken
- — — — — hoofdwal vesting, tevens grens bebouwde kom (tot 1867)

Landgoederen en buitenplaatsen uit de 17de en 18de eeuw

(de nummers verwijzen naar de plattegrond)

- Wiegershof (3)
- Groot Vaeshartelt (5)
- Mariënwaard (8)
- Hagenhof (12)
- Severen (14)
- Geusselt (15)
- Gravenhof (16)
- Withuishof (17)
- Antoniushof (18)
- Huis Eyll (20)

Idem, ontstaan na verbouwing en/of uitbreiding van een middeleeuws gebouw

- Hartelstein (1)
- Meerssenhoven (2)
- Borgharen (6)
- Heihof (13)
- De Burgh (19)

- Opveld (21)
- Neckum (24)
- Hoge Weert (26)
- Neercanne (27)

Overige landgoederen en buitenplaatsen

- Klein Vaeshartelt (4)
- Kruisdonk (7)
- Petite Suisse (9)
- Jerusalem (10)
- Bethlehem (11)
- De Torentjes (22)
- Apostelhoeve (23)
- Lichtenberg (25)

De landgoederen en buitenplaatsen in de kaart:

- 1 Hartelstein, 2 Meerssenhoven, 3 Wiegershof,
- 4 Klein Vaeshartelt, 5 Groot Vaeshartelt,
- 6 Borgharen, 7 Kruisdonk, 8 Mariënwaard,
- 9 Petite Suisse, 10 Jerusalem, 11 Bethlehem,
- 12 Hagenhof, 13 Heihof, 14 Severen, 15 Geusselt,
- 16 Gravenhof, 17 Withuishof, 18 Antoniushof,
- 19 De Burgh, 20 Huis Eyll, 21 Opveld, 22 De Torentjes, 23 Apostelhoeve, 24 Neckum,
- 25 Lichtenberg, 26 Hoge Weert, 27 Neercanne.